ȘTEFAN CIOBANU — ISTORIC AL LITERATURII ROMÂNE VECHI

Începînd cu toamna anului 1938, Catedra de istoria literaturii române vechi de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București avea, lîngă profesorul Nicolae Cartojan, un al doilea titular în persoana profesorului Ștefan Ciobanu, încadrat aci ca urmare a prevederilor Legii din 4 noiembrie 1938. Ștefan Ciobanu intra într-un corp profesoral ilustru[1], fiind el însuși o personalitate de primă mărime a cercetării istorice și filologice, a istoriografiei literare românești mai cu seamă, autor a numeroase studii și cercetări consacrate îndeosebi literaturii române vechi, membru, din 1918, al Academiei Române, profesor — între anii 1926 și 1938 — la Facultatea de Teologie (cu sediul la Chișinău) a Universității din Iași[2].

Ștefan Ciobanu s-a născut la 11/24 noiembrie 1883[3], în comuna Talmaz, de pe Nistru, într-o familie de răzeși. Școala primară din Talmaz, Școala normală din Bairamcea și Liceul nr. 1 din Chi-

---

[1] În înșirarea (aproximativ alfabetică) care figurează în *Anuarul Universității din București* (București, Imprimeria centrală a Monitorului Oficial, 1940), în anul universitar 1938—1939, titularii catedrelor Facultății de Litere și Filosofie erau următorii: Ion Andrieșescu (arheologie și preistorie), G. G. Antonescu (pedagogie), N. Bănescu (bizantinologie), Theodor Capidan (filologie comparată; suplinea și Catedra de filologie romanică), Petre Cancel (slavistică), Dumitru Caracostea (istoria literaturii române), Nicolae Cartojan (istoria literaturii române vechi), N. I. Herescu (latină; suplinea și Catedra de greacă), Dimitrie Gusti (sociologie și etică), C. C. Giurescu (istoria României), V. Grecu (bizantinologie), Nicolae Iorga (istorie universală), Scarlat Lambrino (istorie antică), I. Sân Giorgiu (germană — suplinitor), Al. Marcu (italiană), Petre P. Negulescu (filozofie și logică), George Oprescu (istoria arei), P. P. Panaitescu (istoria slavilor), Mihai Ralea (estetică și critică literară), C. Rădulescu-Motru (psihologie), Al. Rosetti (limba română).

[2] Unde a fost coleg de cancelarie, între alții, cu Gala Galaction, Petre Constantinescu-Iași, Vasile Radu.

[3] An în care, la Călugăreni-Uzunu, în județul Vlașca, se năștea Nicolae Cartojan.

şinău (pe care l-a urmat în particular, în paralel cu cursurile Şcolii normale) au avut în fiul lui Nicolae şi al Nataliei Ciobanu un elev eminent, pasionat cititor de literatură. A terminat studiile liceale, în 1905, cu premiul întîi, şi s-a angajat ca profesor suplinitor la acelaşi liceu, pentru a-şi putea agonisi mijloacele necesare înscrierii la universitate.

Va deveni student al Universităţii din Kiev — s-a înscris la Facultatea de Litere, secţia de slavistică — abia în 1907, sprijinit fiind de o bursă obţinută între timp. Anii studiilor universitare (Facultatea de Litere, pe care o termină — cu «Magna cum laude» — în 1911, şi Cursul superior academic, o specializare cu profil pedagogic, urmat în anii 1911—1912) au adăpostit cîteva evenimente cu importante semnificaţii. De mare importanţă pentru aşezarea temeliilor remarcabilei pregătiri filologice a tînărului Ştefan Ciobanu, pentru instituirea viziunii sale asupra desfăşurărilor faptelor literare şi pentru achiziţonarea metodelor de cercetare ştiinţifică a fost contactul de durată (prelungit şi în anii de după absolvirea facultăţii) cu profesorul Vladimir Peretz, eminent cunoscător al literaturilor slave de răsărit, academician, personalitate proeminentă a Universităţii din Kiev. Profesorul Peretz l-a îndrumat pe românul Ştefan Ciobanu să se angajeze în investigarea actelor ce ţineau de literatura şi cultura românească, aflate în bibliotecile şi depozitele de manuscrise din Ucraina, Rusia şi Polonia, dirijîndu-l pe un făgaş ce-şi va dovedi fertilitatea. Această orientare, vădită încă din primul studiu pe care îl publica studentul Ştefan Ciobanu în 1911 *(Румынские легенды о Богородице* [Legende româneşti despre Maica Domnului], în *Этнографическое обозрение*, nr. 3—4, Moscova, 1911, [şi extras, Moscova, 1912, 58 p.], este dovedită de *Dările de seamă* care refereau asupra activităţii membrilor seminarului condus de profesorul Vladimir Peretz în timpul «excursiilor» de studii şi documentare la Moscova şi Petersburg[1]. În paginile acestor veritabile «buletine ştiinţifice» aflăm un Ştefan Ciobanu interesat de *cărţile populare* şi, în genere, de *scrierile de colportaj* (de altfel, în 1912, el va tipări una dintre cele mai importante cercetări ale perioadei de tinereţe: *Миф об Арахне в Богородичной легенде* [Mitul despre Arachné în Legenda Maicii Domnului], în *Записки неофи-*

---

[1] Vezi V. N. Peretz, *Отчет об экскурсии семинара русской филологии проф. В. Н. Перетца в С.-Петербург 20 февр.— 6 марта 1901 г.*, în *Университетские известия*, nr. 5, Kiev, 1910; Idem, *Отчет об экскурсии семинара русской филологии в Житомир.* în *Университетские известия*, nr. 9, Kiev, 1911; şi volumul în care publică şi Ştefan Ciobanu — Idem, *Отчет об экскурсии семинара русской филологии в С.-Петербург 13—29 февраля 1911 г.* în *Университетские известия*, nr. 7, Kiev, 1912.

логического общества, St. Petersburg, 1912), insistînd asupra elementelor ce veneau în atingere cu literatura românească şi căutînd cu deosebire faptele capabile să lumineze mersul în vechime al fenomenului literar românesc. Cercetările din această perioadă (obiectul lor este menţionat de Ştefan Ciobanu în publicaţia citată sub nota 1) vor furniza substanţa studiilor temeinice ce vor vedea lumina tiparului în anii următori şi vor vădi în autorul lor pe cercetătorul adînc informat, erudit chiar, ce avea să devină istoricul literar cu o variată şi serioasă documentare pe linia ştirilor despre culturile slave şi a relaţiilor şi întrepătrunderilor acestor culturi cu cea românească[1]: *К вопросу о гигиенических предписаниях в древнерусской литературе* [Despre prescripţiile de igienă în literatura rusă veche], în *Журнал Министерства Народного Просвещения*, nr. 1, St. Petersburg, 1913, p. 100—121 (şi în extras, 24 p.);. *Славяно-румынский словарь Библиотеки московского Общества истории и древностей российских № 240* [Dicţionarul slavo-român nr. 240 din Biblioteca Societăţi de istorie şi antichităţi ruseşti din Moscova], în *Русский Филологический вестник*, nr. 1, Varşovia, 1914; *Досифей, митрополит Сочавский, и его книжная деятельность* [Mitropolitul Sucevei Dosoftei şi activitatea sa literară], în *Известия Императорской Академии Наук*, Kiev, 1915, VIII+160 p. (traducere românească de Ştefan Berechet, Iaşi, 1918).

În aceiaşi ani ai studenţiei, mai exact — după cum îşi va aminti apoi Ioan Bianu — în toamna anului 1910, Ştefan Ciobanu — mereu atent la evoluţiile ce se produceau în cîmpul cercetărilor româneşti de istorie literară[2] şi mereu dornic să se informeze — intră în corespondenţă cu Ioan Bianu, pe atunci director al Bibliotecii Academiei Române. Socotim potrivit a înregistra şi acest contact între evenimentele însemnate ale perioadei kievene, întrucît — dincolo de profitul spiritual ce se năştea din legătura cu marele cărturar de la Bucureşti (Bianu i-a trimis lui Ştefan Ciobanu o ladă cu operele scriitorilor clasici români) — scrisorile adresate celui care conducea biblioteca înaltului for ştiinţific românesc marcau opţiunea fermă a tînărului cercetător pentru relaţia — singura în stare să-i valorifice integral putinţele cărturăreşti — cu spiritualitatea matcă.

Perioada studiilor la Kiev i-a prilejuit lui Ştefan Ciobanu apropierea de mişcarea socialistă, ale cărei idei se bucurau de o largă răspîndire în rîndurile tineretului studios (el alăturîndu-se grupării ce

---

[1] Vezi Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973, paragraful rezervat lui Şt. C. la p.196—198.

[2] În nr. 2, din 1914, al revistei *Русский филологический вестник* el recenza studiul lui Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *Anal. Acad. Rom., ist.*, seria II, tomul XXXIV, Bucureşti, 1912.

urmărea promovarea intereselor populației românești[1]), și debutul publicistic[2].

În 1918, un an deosebit de important în cursul vieții sale, Ștefan Ciobanu avea 35 de ani. Se căsătorise între timp, în 1913, cu Anna Schmidt, fiica unui inginer de origine germană. I se născuseră și cei doi copii: Alla — în 1914[3], și Valeriu — în 1917[4]. Lucrase ca profesor la un liceu din Jitomir (Ucraina de apus), între 1912 și 1914, și își continuase munca de cercetare științifică (colaborînd la *Buletinul pentru descrierea manuscriselor Muzeului central din Volînia*, și tipărind, în nr. 10 din 1915 al revistei *Русский филологический вестник*, un studiu despre «literatura didactică în Rusia moscovită din secolul al XVIII-lea») rămînînd în legături strînse cu fostul său profesor din Kiev, căci în acea vreme pentru merituosul absolvent părea a se contura perspectiva unei catedre universitare. În 1917 trecuse ca profesor la liceul din Bolgrad, pătrunzînd astfel în miezul evenimentelor politice la a căror preparare participase activ (prezidează, în mai 1917, un Congres al învățătorilor, pentru care poetul Alecu Mateevici, prieten cu Ștefan Ciobanu, scrie poemul *Limba noastră*)

Ștefan Ciobanu avea deci 35 de ani, în 1918, și fusese ales membru în *Sfatul Țării*, organul care, la 27 martie 1918, hotăra unirea Basarabiei cu România — cu răspunderi în domeniul învățămîntului[5]

---

[1] Înființarea (la Kiev) a Societății culturale românești «Deștep tarea» a fost una dintre inițiativele — cu limpezi țeluri politice — ale acestei grupări.

[2] Publicistica politică a lui Ștefan Ciobanu începe prin anul 1910. A tipărit felurite articole, sub pseudonimul *Silvan*, în ziarul (în limba rusă) *Viața Basarabiei*.

[3] Licențiată în litere și pioasă îngrijitoare, în anii din urmă, a celor două volume ce au adunat versurile rămase de la Valeriu Ciobanu: *Fiul lunii* (1969) și *Haina de brumă* (1984). Cele mai multe dintre datele biografice ale lui Ștefan Ciobanu le-am extras dintr-un «Curriculum vitae», pus la dispoziția noastră, cu multă amabilitate, de Alla Mancaș. Îi mulțumim călduros.

[4] Doctor în litere, poet de factură postsimbolistă (vezi nota precedentă) și avizat cunoscător al istoriei literaturii române. A fost asistent al profesorilor D. Caracostea și G. Călinescu. În ultimii ani ai vieții (a murit în 1966) a lucrat ca cercetător la Institutul de istorie și teorie literară «G. Călinescu».

[5] A avut responsabilități pe linie de învățămînt (în calitate de director ori de secretar general) pînă în anul 1921. A fondat și a condus, ca director, aproape șase ani revista *Școala Basarabiei*, între ai cărei colaboratori s au numărat Nicolae Iorga și Simion Mehedinți. A înțeles necesitatea stringentă a compunerii instrumentelor didactice fundamentale, scriind întîiul *Abecedar* în limba română pentru Basarabia și *Cărți de citire* pentru clasele a II-a, a III-a (în colaborare cu Nicolae Dunăreanu) și a IV-a (în colaborare cu I. Teodorescu) primare. A contribuit la editarea unor «calendare» (cu o largă audiență în rîndul cititorilor) și a consacrat o bună parte a activității sale publicistice chestiunilor școlii, propensiunii ei.

A fost, pe mai departe, un militant deosebit de activ pe tărîm obștesc, cultural și științific, lucrînd mult pentru organizarea instituțiilor școlare, pentru gruparea forțelor în stare să asigure un nivel considerabil vieții publice, înființînd ziare și reviste[1], scriind și publicînd articole și studii[2]. Avansînd puțin în timp, se cuvine să arătăm că sufletul său de român din Basarabia a vibrat convingător la dramaticele încercări pe care un destin nemilos avea să le rezerve provinciei dintre Prut și Nistru. Va reacționa, în fraze încărcate de durere și cu argumente riguros constituite, la ultimatumul sovietic din 1940, care impunea de pe poziții de forță, „prin mijloace necunoscute în istorie" — va spune Ștefan Ciobanu,— ruperea unor părți din trupul țării. Va prezenta, în acest sens, o *Declarație* în ședința din 27 iunie 1940 a Consiliului de Coroană[3] și va rosti un *Protest* (în care patetismul pe deplin justificat de circumstanțele tragice este sprijinit de dovada istorică, mereu evocată) în fața Comisiilor pentru afaceri externe ale celor două Camere ale Parlamentului României (reunite la 2 iulie 1940)[4].

---

[1] Semnătura lui Ștefan Ciobanu apare frecvent în ziarele și revistele din Chișinău (*Soare, Cuvîntul moldovenesc* și *Renașterea Moldovei)* și din alte orașe ale țării.

[2] Citățm cîteva dintre ele: *La continuité roumaine dans la Bessarabie,* București, 1920; *Cultura românească în Basarabia,* Chișinău, 1923, 344 p.; *Biserici vechi din Basarabia. Din bibliotecile rusești,* în *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia,* Chișinău, 1924, 83 p.; *Chișinăul* (monografie), Chișinău, 1925, 122 p.; *Basarabia* (monografie), Chișinău, 1926, 472 p.; *Cetatea Tighina,* în *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia,* Chișinău, 1928, 45 p.; *Unirea Basarabiei,* București, 1929; *Mănăstirea Țigănești,* Chișinău, 1931, 18 p; (în colaborare cu Visarion Puiu, Ștefan Berechet, C. Tomescu și L. T. Boga) *Documente din Basarabia,* vol. I—II, Chișinău, 1928—1938; *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale,* în *Revista Fundațiilor Regale,* 1941, nr. 8—9, p. 294—306; *La Bessarabie. Sa population. Son passé. Sa culture,* în Academie Roumaine, *Études et Recherches,* XIII, Bucarest, 1941; alte articole și note (chiar și o schiță: *Odată, pe malul Nistrului,* Chișinău, 1933), răspîndite prin reviste și ziare (în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, Cele trei Crișuri, Revista Fundațiilor Regale, Universul* etc.).

[3] Vezi *Declarația d-lui prof. Ștefan Ciobanu în ședința Consiliului de Coroană din 27 iunie 1940,* publicată în *Revista Fundațiilor Regale,* VIII, 1941, nr. 8—9, p. 704—706. În același număr dublu al revistei menționate — realizat ca un volum consacrat Basarabiei și Bucovinei și dedicat mareșalului Ion Antonescu —, Ștefan Ciobanu publică articolul *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale* (p. 294—306), semnalat supra.

[4] Vezi *Protestul d-lui prof. Ștefan Ciobanu, rostit la ședința Comisiunilor afacerilor străine a Camerei și Senatului, în ședința din 2 iulie 1940,* în *Revista Fundațiilor Regale,* VIII, 1941, nr. 8—9, p. 707—710.

Scanned with OKEN Scanner

A fost, mai ales, un om al şcolii. Din 1918 lucrează ca profesor la Liceul «Alecu Russo» din Chişinău, liceu pe care îl va şi conduce în calitate de director (unele izvoare îl arată a îndeplini această funcţie abia din anul 1921) pînă în 1928.

Şi tot în 1918, cînd la Iaşi i se publica studiul *Dosoftei, mitropolitul Moldovei, şi activitatea lui literară* (traducere, de Ştefan Berechet, a lucrării tipărite la Kiev, în 1915), Ştefan Ciobanu a fost primit în rîndul membrilor Academiei Române. În discursul de recepţie, rostit la 28 mai 1919 (în octombrie 1918, cu ocazia alegerii propriu-zise, pronunţase doar o scurtă alocuţiune) şi tipărit un an mai tîrziu[1], tînărul academician (pe deplin conştient de imensul credit — în aşteptarea viitoarelor lucrări — ce i-l acorda, în raport cu «modesta muncă din trecut», onoranta alegere) aduce, potrivit tradiţiei, un cald elogiu predecesorului dispărut — filologul bucovinean Ioan G. Sbiera — şi expune, într-o documentată dovedire, concluziile la care ajunsese în legătură cu unele aspecte controversate ale vieţii şi activităţii lui Dosoftei: originea familiei mitropolitului cărturar (urmînd, de această dată, o sugestie a lui Nicolae Iorga, pentru care găseşte puncte de sprijin şi argumente inedite); şederea lui Dosoftei în Polonia a fost rezultatul luării lui în captivitate şi nu al unui exil voluntar; data morţii lui Dosoftei — 13 decembrie 1693. Mai toate aceste «încheieri» (susţinute prin dovezi furnizate de literatura ştiinţifică ucraineană şi polonă), unele valabile şi astăzi, arată în persoana lui Ştefan Ciobanu pe cercetătorul neobosit, mereu în căutare de fapte noi, capabile să desluşească adevărul, pe savantul cu spirit deschis, ferit de blocajul provocat de orgoliu (căci tezele pe care le apără în 1919 sînt tot atîtea corijări aduse unor opinii susţinute în studiul său din 1915).

Ştefan Ciobanu a fost un slujitor devotat al instituţiei academice româneşti. Membru activ al Academiei Române timp de 30 de ani, al cărei vicepreşedinte a fost aproape şapte ani, el a preţuit cu consecvenţă manifestarea capacităţii de creaţie ştiinţifică în forme instituţionalizate, dirijate în vederea atingerii unor scopuri înalte, nobile, de suprafaţă şi însemnătate naţionale[2]. Atitudine pe care o confirmă

---

[1] *Contribuţiuni privitoare la originea şi moartea mitropolitului Moldovei Dosoftei*, în Academia Română, *Discursuri de recepţiune*, *L* (cu răspuns de Ioan Bianu), Bucureşti, 1920.

[2] Este pilduitoare sîrguinţa cu care a lucrat (împreună cu I. C. Chiţimia, Al. Bistriţianu şi Gh. Vrabie) la alcătuirea *Bibliografiei româneşti moderne*, ce acoperea perioada 1831—1860. Încă în 1895, Ioan Bianu propusese Academiei realizarea unei *Bibliografii române moderne* (de la 1831 înainte) şi a unei *Bibliografii a periodicelor româneşti*. În 1945, cînd D. Caracostea a readus în atenţia forului ştiinţific iniţiativa lui Ioan Bianu, Academia Română a aprobat proiectul, repartizînd şi fondurile trebuincioase. Colectivul condus de Ştefan Ciobanu a încheiat lucrarea în anul 1947 şi a depus manuscrisul la Academie (vezi I. C. Chiţimia, *Introducere*

și prestația sa întîi ca membru și apoi, din 1927, ca președinte al Secției din Basarabia a Comisiei Monumentelor Istorice. Toate cercetările importante ale lui Ștefan Ciobanu au fost prezentate întîi, sub formă de comunicări, în ședințele publice ale Academiei[1] și s-au tipărit în *Analele* înaltului for științific. Și volumul I al *Istoriei literaturii române vechi* (1947) a apărut în cel de-al LXXV-lea tom al seriei academice de *Studii și cercetări*. Toate acestea, alături de celelalte laturi ale activității sale, sînt dovezi limpezi că Ștefan Ciobanu a înțeles în profunzime mesajul transmis de Ioan Bianu, în 1919, în «Cuvîntarea de răspuns» («Ați fost chemați, pentru ca, cu toții împreună, să ne străduim a ridica și a împodobi, din bogățiile sufletului românesc de peste tot locul, acea înflorire de cultură națională, cu care neamul nostru trebuie să ia loc între neamurile luminate ale pămîntului»[2]), și că și-a consacrat toate forțele îndeplinirii deziderateloi fundamentale așezate de epoca respectivă în fața oamenilor de știință români. Într-o sesiune științifică specială, cu tema «Rolul și locul Academiei Române în evoluția societății românești între 1918 și 1948», organizată la 18 iulie 1975, prezența notabilă a lui Ștefan Ciobanu între membrii supremului for al științei românești a fost evocată de profesorul universitar I. C. Chițimia într-o comunicare (încă nepublicată) cu titlul *Ștefan Ciobanu și Academia Română*.

Cariera sa universitară — de douăzeci și trei de ani —, punctată de o singură, și fugară, «apariție» în viața publică[3], a început în 1926, odată cu numirea ca profesor titular al Catedrei de istoria literaturii române vechi (suplinea și Catedra de literatură religioasă modernă), la recent înființata Facultate de Teologie — cu sediul la Chișinău — a Universității din Iași. A lucrat aci pînă în 1938, și, deși lipsesc informații ceva mai amănunțite (pot fi însumate, pentru formularea unei aprecieri generale, publicațiile sale din perioada respectivă), este limpede că în acești ani, în munca la catedră, s-a plămădit o bună parte din substanța *Cursului de istoria literaturii române vechi* (faptul că acest curs a fost ținut întîi la o facultate de teologie explică, în bună măsură, unele accente religioase ce marchează, pe alocuri, demersul interpretativ)[4]. Redactarea, chiar, a materialu-

---

la Bibliografia analitică a literaturii române vechi, vol. I: *Cărțile populare laice*, București, Ed. Academiei, 1976, p. 12—13, nota 5).

[1] *Dimitrie Cantemir în Rusia* — în ședința din 11 iunie 1924; *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanniehie Galeatovschi și literatura românească veche* — în ședința din 5 noiembrie 1937; *Începuturile scrisului în limba românească* — în ședința dn 21 februarie 1941.

[2] Ioan Bianu, în: Ștefan Ciobanu, *Contribuțiuni...*, p. 33.

[3] În mai-iunie 1940 a fost ministru al cultelor și artelor.

[4] Chiar autorul subliniază, într-o scurtă notă introductivă la cartea din 1947, globalitatea activității care se însuma în paginile acelui

lui atinsese o fază înaintată, căci, după transferarea profesorului Ciobanu la Universitatea din Bucureşti (la Catedra de istoria literaturii române vechi a Facultăţii de Litere şi Filosofie), fasciculele cursului vor apărea cu o (remarcabilă) ritmicitate anuală.

Datele inserate în *Anuarul Universităţii din Bucureşti* pot contura imaginea muncii desfăşurată de Ştefan Ciobanu la catedră. În anul universitar 1938—1939 a prezentat în faţa studenţilor masiva *secţiune introductivă* (tipărită apoi, într-o formă amplificată, sub titlul *Introducere în istoria literaturii române. Orientări metodologice*[1]) şi lecţiile despre «Periodizarea literaturii române», «Cultura bizantină şi românii», «Literatura slavă la români», «Grigorie Ţamblac», «Învăţăturile lui Neagoe Basarab», «Istoriografia slavo-română», «Tiparul în Ţările Româneşti» şi «Începuturile scrisului în limba română», litografiind apoi cursul (*Anuarul...* nu ne informează, dar pe pagina de titlu a fasciculei I figurează anul universitar 1938—1939). Cele două direcţii importante ale muncii didactice a lui Ştefan Ciobanu sînt precizate în referirile cu privire la anul universitar 1939—1940[2]: (I) Cursul de istoria literaturii române vechi («Literatura veche din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea»[3]) şi (II) Paleografie chirilică, disciplină auxiliară absolut necesară accesului spre textele literaturii române medievale. Deşi *Anuarul...* publicat în 1943 precizează că se referă la anii universitari 1940—1941 şi 1941—1942, secţiunea rezervată lui Ştefan Ciobanu (p. 179—180) cuprinde informaţii doar în legătură cu anul 1940—1941: Cursul (litografiat, fascicula a III-a) de «Istoriografie românească» (de la Mihail Moxalie pînă la Stolnicul Constantin Cantacuzino); ţinut cu studenţii din toţi anii, şi «Cursul de paleografie chirilică», rezervat studenţilor din anul al II-lea. În anul universitar 1941—1942, lecţiile profesorului Ciobanu (adunate în cea de a IV-a fasciculă, care va fi şi ea litografiată) se vor concentra asupra literaturii române din veacul al XVIII-lea (cronicarii: Nicolae Costin, Axinte Uricarul — Ion Neculce fusese prezentat în anul anterior, în cadrul «secţiunii de aur» a istoriografiei moldoveneşti—, istoriografii din epoca fanariotă; Dimitrie Cantemir — secvenţă forte a cursului, literatura din «epoca de rezistenţă a conştiinţei naţionale»

---

volum: «Lucrarea de faţă este rezultatul unei experienţe didactice îndelungate, a[l] unei munci de douăzeci şi ceva de ani, pe lîngă Universităţile din Iaşi şi Bucureşti».

[1] Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944.

[2] *Anuarul Universităţii din Bucureşti, 1939—1940*, Bucureşti, 1941, p. 72—73.

[3] Litografierea cursului este anunţată. Temele furnizate de profesor redactorilor *Anuarului* — «Epoca lui Coresi», «Literatura românească sub domnia lui Vasile Lupu şi Matei Basarab», «Epoca lui Şerban Cantacuzino» — trimit la cuprinsul celei de-a doua fascicule a cursului (Bucureşti, 1939—1940).

Scanned with OKEN Scanner

— de la Antim Ivireanul la Amfilohie Hotiniul).

Se încheia astfel *Cursul de istoria literaturii române vechi* (ultimul titlu citat în fascicula a IV-a fiind *Elementa linguae daco-romanae* a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, carte publicată în 1780), literatură ce se întindea, în «decupajul» lui Ștefan Ciobanu, pînă la apariția Școlii Ardelene, «care a jucat — spunea el — un rol atît de însemnat în viața culturală a tuturor românilor»[1]. Prelegeri de bună ținută, meticulos informate și riguros încadrate într-o viziune de ansamblu (asupra mersului literaturii românești, ca și a modalităților ei de investigare și valorificare), susținute de activități practice, cum ar fi deja pomenitele exerciții de «paleografie chirilică», probabil și «româno-chirilică» (întrucît în anul universitar 1940—1941, profesorul Ștefan Ciobanu a lucrat la seminar, cu studenții din anii III și IV, pe texte aparținînd marilor istoriografi: Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Stoica Ludescu, Radu Greceanu, Radu Popescu, Stolnicul Constantin Cantacuzino), alcătuind un tablou amplu — cel mai cuprinzător între cele oferite studenților Universității bucureștene în acei ani —, care a cunoscut cel puțin două prezentări integrale.

În 1949, profesorul Ștefan Ciobanu, atins de o boală grea, a fost pensionat și s-a stins din viață un an mai tîrziu, la 28 februarie 1950.

În munca de cercetător al fenomenului literar românesc, Ștefan Ciobanu a fost un «lansonian» (e drept un «lansonian» format la școala profesorului ucrainean Vladimir Peretz, autor și al unei cărți de metodologie a cercetării literare), adică, manifesta, la fel ca mulți dintre savanții primelor decenii ale secolului nostru, o confiență nemărginită în mijloacele ce puteau surprinde *mersul* faptului literar, *istoria* «creațiunilor omenești îmbrăcate în forma cuvîntului». Purcese — evident — dintr-o anume realitate, istoric identificabilă, aceste fapte literare au o existență a lor («lucruri trecute, care însă trăiesc și în prezent» — zice Ștefan Ciobanu, după G. Lanson), o autonomie ce nu se destăinuie decît dacă este investigată cu instrumente adecvate.

«Scopul istoricului literaturii — preciza profesorul Ștefan Ciobanu într-una din lecțiile introductive — este de a găsi adevărul obiectiv, de a găsi cauzele fenomenelor literare și de a face legătura evolutivă între aceste fenomene. El caută să stabilească legile de cauzalitate cărora se supun faptele literare, căci literatura, ca orice fenomen

[1] Cuvinte cu care se termină ultima lecție inclusă în cea de-a IV-a fasciculă a *Cursului*. Circumstanțele didactice ale alcătuirii acestei sinteze ar putea motiva, într-un fel, acest «sfîrșit» brusc și absența unui capitol (sau paragraf) consacrat «încheierii».

Scanned with OKEN Scanner

social, are propriile sale legi de dezvoltare.»[1] În acord cu această teză — corectă şi azi, ca şi în momentul formulării ei —, profesorul lasă să se înţeleagă — din prezentarea *metodelor* utilizate în cercetarea istorico-literară, metode pe care le clasifică şi le comentează[2], ilustrîndu-le şi prin concretizări furnizate de istoriografia literară europeană şi de cea românească, acestea din urmă fiind uneori şi nişte concise exluări de poziţie[3] — opţiunea sa pentru *abordarea filologică* sau *exegetică* a fenomenelor literare: «Ca să scrii o istorie a literaturii este necesar mai întîi de toate să cunoşti bine opera literară sub toate raporturile; s-o analizezi din toate punctele de vedere, şi anume: al limbii, originii, al timpului şi locului de unde provine, al mediului şi al legăturilor ei cu alte opere etc. Cu alte cuvinte, a stabili şi verifica textul, a supune opera unui examen genetic, a determina influenţele»[4].

Este vădit o invitaţie pe calea investigării prin mijloacele unui «documentarism erudit» (Marin Bucur, *op, cit.*), căci, spre a putea conferi disciplinei în chestiune caracterul de «adevărată ştiinţă» (Ştefan Ciobanu nu era deloc un exclusivist, admiţînd apelul la «diferite metode, după natura şi caracterul operei»), «cercetătorul are nevoie de cunoştinţe mari bibliografice, biografice, lingvistice, de paleografie, de cronologie, de istorie a limbii, de istorie, de istoria artei; el are nevoie de cunoştinţe în domeniul literaturilor antice, ale literaturilor vecine, ale literaturii populare etc.»[5]

Este limpede că o atare circumscriere priveşte îndeosebi cercetarea în domeniul literaturii vechi. Investigarea textelor medievale (redactate, pentru epoca cea mai veche în limbi de circulaţie universală ori «zonală») fără «mijlocitorii» ce produc adesea perturbări, studierea manuscriselor (în absenţa ediţiilor; în *curs* şi în feluritele studii sînt evocate şi puse în lucru sute de manuscrise) ce adăpostesc bună parte din tezaurul literar românesc, asimilarea informaţiei ştiinţifice, naţională şi străină, ce contura circulaţia europeană sau regională a vreunei scrieri — au fost modalităţile prin care Ştefan Ciobanu

---

[1] Tipărite, cum am arătat deja, sub titlul *Introducere în istoria literaturii române. Orientări metodologice* Lucrare încă utilă.

[2] Ştefan Ciobanu (*Introducere...*, p. 47—64) împarte metodele de cercetare în două mari categorii: **I. Metodele subiective:** *estetică, etică* («cea mai nesigură şi relativă metodă...») şi *sociologică* (aflată în legătură cu *metoda istorico-politică* şi făcînd deci trecerea către a doua grupă); **II. Metode obiective:** *istorică, istorico-psihologică, istorico-culturală, istorico-comparativă, evoluţionistă şi filologică* (sau *exegetică*).

[3] Cum va proceda, din cînd în cînd, şi în secţiunea rezervată prezentării *Cunoştinţelor istorico-literare* (de fapt «preocupărilor de istorie literară) *la români* (*op. cit.*, p. 71—91).

[4] Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 63—64.

[5] *Ibidem*, p. 64.

a ajuns, sprijinit întotdeauna pe fapte, să dovedească virtuţile creatoare ale poporului român, încadrarea legitimă a creaţiei sale literare şi spirituale în seria producţiilor similare ale Europei.

Lectura documentului şi interpretarea lui precumpănesc în cadrul metodologiei care serveşte cercetătorului Ştefan Ciobanu. Niciodată o «temă de cercetare» nu i se pare epuizată. Reîntoarcerea repetată la un «subiect» deja abordat (cum se întîmplă în cazul biografiei şi operei mitropolitului Dosoftei) denotă nu doar o pasiune statornică, ci şi dorinţa de a afla noi date aducătoare de lumini[1]. El nu ezită să revină asupra unor concluzii anterioare (vezi «corijările» din *Contribuţiuni privitoare la originea şi moartea mitropolitului Moldovei Dosoftei*), tinzînd mereu către instituirea unei descrieri cît mai complete şi mai adevărate.

Există cîteva secvenţe ale literaturii române vechi (ele constituind preferinţe vădite ale cercetătorului) pentru care exegetica noastră află în lucrările lui Ştefan Ciobanu interpretări aproape definitive. Astfel, tema — capitală pentru înţelegerea rosturilor culturii noastre — a «începuturilor scrisului românesc» (vezi *Începuturile scrisului în limba românească*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. lit., seria III, mem. 3, tomul X, Bucureşti, 1941) are, în înţelegerea lui Ştefan Ciobanu (care localizează spaţiul primelor tălmăciri în româneşte în Maramureş), o explicare bazată pe imboldurile lăuntrice (şi nu pe influenţele confesionale venite din afară), generate de spiritualitatea românească. Ţelul didactic al textelor bilingve slavo-române (învăţarea limbii slavone, dar şi studierea limbii române) constituie încă o teză, acceptată astăzi, a acestei teorii.

---

[1] Cum sînt acele atît de interesante documente privitoare la soarta pieselor tezaurului mitropolitan moldovenesc după moartea lui Dosoftei, pe care Ştefan Ciobanu le publică ca *Anexă* la *Contribuţiuni...*:

1) Regestri argentariae et apparatus ecclesiastici pos. fata reverendissimi metropolitae Soczaviensis derelictorum (11 februarie, 1694); 2) Regestri rerum ecclesiasticarum post fata reverendissimi metropolitae Soczaviensis derelictorum (11 februarie, 1694); 3) Quietationis manualis de rebus variis ecclesiasticis post fata reverendissimi metropolitae Soczaviensis derelectis per illustrissimum et reverendissimum Sumleanski datae (25 februarie 1694); 4) Regestri argentariae et apparatus ecclesiastici rithus graeci post fata reverendissimi metropolitae Soczaviensis derelictorum confraternitati Zolkieviensi extraditorum; 5) Regestri rerum post fata reverendissimi metropolitae Soczaviensis derelictorum.

Ca dovadă a neobositei sale preocupări pentru valorificarea *documentelor* vezi studiile sale: *Arhivele unei familii boiereşti din Basarabia, din prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Universul*, anul 50, 1933, nr. 97, p. 11 şi *Un document inedit din timpurile lui Ştefan cel Mare*, în *Revista istorică română*, XIV, 1944, fasc. 1, p. 79—83 (şi extras, Bucureşti, 1944).

Opera lui Dosoftei a reprezentat, ziceam, un alt subiect în jurul căruia Ştefan Ciobanu nu a încetat să mediteze şi să caute noi elemente în stare să contureze cît mai complet monumentala figură a mitropolitului cărturar. Dovezi sînt contribuţiile la care ne-am referit deja, încheiate cu studiul din 1940: *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Moldovei Dosoftei*, în *Mélanges offerts à Charles Drouhet*, Bucureşti, 1940, p. 65—75, plus VI planşe.

Perioada «rusească» din viaţa, fapta literară şi ştiinţifică ale lui Dimitrie Cantemir este remarcabil elucidată în studiul *Dimitrie Cantemir în Rusia* (în *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. lit., seria III, mem. 5, tomul II, Bucureşti, 1925). O solidă informaţie, cu introducerea în circuitul românesc a unor contribuţii din spaţiul rusesc, slujeşte drept suport descrierii «vieţii lui Dimitrie Cantemir în Rusia», şi a «activităţii ştiinţifice şi literare a lui Dimitrie Cantemir pe terenul rus» (cu o mai lungă oprire asupra *Sistemei religiei mahomedane*, una dintre cele mai interesante scrieri ale savantului prinţ). Urmează precizări cu privire la «moartea lui Dimitrie Cantemir» şi o expunere aproape completă asupra descendenţilor lui Cantemir, unii dintre ei, precum Antioh, figuri de seamă în viaţa literară, culturală şi politică rusească. În *Anexa* studiului este editat un impresionant corpus cuprinzînd 82 de documente privitoare la perioada investigată; dintre acestea, 62 de acte — scrisori, memorii, petiţii, testamentul — emană de la Dimitrie Cantemir.

Relaţiile literare şi culturale româno-est-slave intră, de asemenea, printre temele abordate cu predilecţie de Ştefan Ciobanu. Îndelungata sa familiarizare cu datele literaturilor slave răsăritene (ucraineană şi rusă) — îndeajuns subliniată şi pînă la noi — a avut un program ce promova neîndoielnic un punct de vedere românesc. Avea negreşit dreptate Marin Bucur (*op. cit.*) cînd afirma (în consonanţă cu o opinie exprimată mai de mult de I. C. Chiţimia[1]) că Ştefan Ciobanu a urmărit în spaţiul slav răsăritean nu o «suprapunere», ce estompează efortul particular, ci «apropierea», «legăturile» (în sensul propriu al acestui cuvînt, presupunînd deci doi actanţi), care pot evidenţia pertinent capacitatea de selecţie, prelucrare şi interpretare a literaţilor români în strădania lor de înscriere în contextul european, opţiunile fiecărei etape, drumul către sintezele naţionale. Socotim că doar astfel pot fi circumscrise exact contribuţiile lui Ştefan Ciobanu, intenţiile cu care a pornit la lucru (încă în anii studenţiei) şi rezultatele la care a ajuns. În viziunea sa, realităţile româneşti din epoca veche au fost în stare să transmită înrîuriri zonelor învecinate (vezi studiul *Domnitorul Moldovei Petru Rareş în literatura rusă veche*, în *Revista istorică română*, XIV, 1944, fasc. 3, p. 316—353, şi extras, Bucureşti, 1945), Petru Movilă a jucat un rol covîrşitor în modernizarea şi

[1] Vezi studiul citat în nota următoare.

europenizarea culturii ucrainene şi a celei ruseşti, Dosoftei — în anii din Polonia — era un cărturar activ, ascultat şi consultat cu consideraţie, iar Dimitrie Cantemir, savantul de talie continentală, a strălucit într-o Rusie ce abia începea să deschidă ferestre către Europa.

Din această perspectivă sînt examinate şi relaţiile literare româno-est-slave[1], mai ales cele româno-ucrainene (Ştefan Ciobanu constatînd cu exactitate ponderea şi însemnătatea acestora din urmă). Se cuvine să menţionăm că nu numai cercetarea pătrunderii în româneşte a scrierilor lui Ioannikie Galeatovski, *Cheia înţelesului* şi *Cerul nou* (vezi studiul *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannikie Galeatovschi şi literatura românească veche*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. lit., seria III, mem. 8, tomul VIII, Bucureşti, 1938[2]) adună contribuţiile originale ale autorului în acest domeniu. A investigat în manuscrise (incluzînd rezultatele în materia *Cursului*) urmările contactelor cărturarilor noştri cu alte texte ale *perioadei movilene*, cu opere ale unor discipoli ai lui Petru Movilă sau elevi ai Colegiului movilean din Kiev, ajunşi apoi scriitori faimoşi ai literaturii ucrainene (precum Dimitrie Tuptalo-Rostovski sau Stefan Iavorski).

Cursul de istoria literaturii române vechi al lui Ştefan Ciobanu, rezultat nemijlocit — ca şi în cazul sintezei lui Nicolae Cartojan — din activitatea la catedră şi dintr-o muncă de cercetare ştiinţifică comandată în bună parte de aceleaşi trebuinţe didactice, este ultima (avem în vedere anul 1947, cînd apare volumul I) dintre marile sinteze de care domeniul literaturii noastre vechi, pe deplin conturat în ştiinţa românească prin strădaniile mai multor generaţii de savanţi, a beneficiat în prima jumătate a secolului nostru. Şirul începea în 1901, anul în care Nicolae Iorga (model şi inspirator pentru Ştefan Ciobanu, de la chestiunile mari, cum ar fi periodizarea literaturii vechi, şi

---

[1] Acele laturi ale activităţii sale, care vin în atingere cu studiile de slavistică, sînt evocate în: G. Mihăilă, I. C. Chiţimia, Lucia Djamo-Diaconiţă şi alţii, *Славянская филология в Бухарестском университете (К столетию со дня основания Университета)*, în *Romanoslavica*, XII, Bucureşti, 1965, p. 269—270.

[2] Cercetare cu numeroase ecouri în epocă. Vezi recenziile semnate de: Gh. Bezviconi, în *Viaţa Basarabiei*, VII, 1938, p. 733—734; C. R., în *Viaţa Românească*, XXX, 1938, nr. 12, p. 179—180; Paul Mihailovici, în *Viaţa Basarabiei*, VII, 1938, p. 573—574; P. P. Panaitescu, în *Revista istorică română*, XIII, 1938, p. 257—258; N.P. Smochină, în *Însemnări ieşene*, III, 1938, fasc. VII, p. 356—358, Petre V. Haneş, în *Preocupări literare*, IV, 1939, p. 129—131; Diomid Strungaru, în *Arhiva*, XLVI, 1939, p. 300—302 (după N. Georgescu-Tistu şi Dan Simonescu, *Bibliografia...*, în *Cercetări literare*, IV, Bucureşti, 1940, p. 284, şi N. Georgescu-Tistu, *Bibliografie...*, în *Cercetări literare*, V, Bucureşti, 1943, p. 271).

pînă la judecăți de detaliu) publica cele două volume ale *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea* (pe care le va completa, în 1904, cu o *Istorie a literaturii religioase a românilor pînă la 1688)* și se încheia (incluzînd, desigur, cărțile lui Sextil Pușcariu — ed. 1, Sibiu, 1920, ed. a II-a, 1930, ed. a III-a, 1936, — și Giorge Pascu 1921, 1922 și 1927) în 1945, cînd apărea (postum) cel de-al treilea volum al *Istoriei literaturii române vechi* (primele două volume fuseseră publicate în 1940, și, respectiv, 1942) de Nicolae Cartojan (și lucrările acestuia fiind cercetate cu confienţă de Ștefan Ciobanu).

O cernere atentă a valorilor, plasată solid pe o însufleţitoare iubire față de creația literară a românilor (reflex al unui patriotism ce răzbate mereu în judecățile istoricului)[1], prezidează demersul descriptiv și sistematizator, preocupat de stabilirea genezei textelor (cu identificarea originalelor, în cazul tălmăcirii), a conexiunilor, a contextului, a versiunilor și redacțiilor, a înrîuririlor și — în marea majoritate a cazurilor — a virtuților estetice, prin care Ștefan Ciobanu încearcă așezarea fenomenului literar românesc pe meritata sa poziție. Interpretînd în genere corect «mersul» general, macroevoluția sistemului literar românesc[2], el distinge (și afirmă) cu acuitate, sub învelișul lingvistic de împrumut, potențele spirituale ale poporului român, sîmburele inconfundabil ce face ca un text literar să poată fi

---

[1] Dragostea ardentă față de țară, față de valorile spirituale create de români, are la Ștefan Ciobanu temelia conferită de cunoașterea profundă a istoriei poporului său. Cititorul de azi nu va fi, prin urmare, mirat să constate existența unui «flux » continuu — exprimat chiar și «terminologic» — între vechii cronicari ai neamului nostru, atît de prețuiți în paginile cărții de față, și cercetătorul din prima jumătate a veacului al XX-lea. Ștefan Ciobanu va vorbi deci, uneori, precum Ureche, Costin sau Cantemir, despre, «limba moldovenească», dar sintagma aceasta nu înseamnă altceva — ca și la aceia — decît «limba română vorbită de cei din Moldova». De prisos să stăruim asupra acestui lucru, căci autorul o spune el însuși, concludent. Sub aceeași înrîurire, Ștefan Ciobanu, care folosește frecvent denumirea *Țările Românești* (pentru Moldova și Țara Românească), numește întreaga provincie istorică dintre Dunăre și Carpați—*Muntenia* (cronicarii moldoveni îi ziceau *Țara Muntenească).*

[2] «Literatura veche, și cea bisericească și cea laică, este pătrunsă de idealuri religioase, de idealurile credinței ortodoxe, și, cu toate că în ea găsim și influențe apusene, în linii generale ea se dezvoltă sub influența literaturii slavo-bizantine, deci, sub influența culturii Orientului. Spiritul, forma, stilul sunt împrumutate din această literatură, pe cînd literatura vremurilor noi își îndreaptă privirile spre Apus și intră cu oarecare întîrziere în ritmul vieții literare a acestui Apus, dezvoltîndu-se în contact cu această literatură, repetînd formele și stilul care o domină. Literatura nouă nu mai este pătrunsă de idealuri bisericești. Idei de ordin social, național, estetic și moral stăpînesc aceasta perioadă. Literatura «nouă» are un caracter laic» (*Ediția de față*, p. 33).

socotit *românesc:* «În sufletul poporului românesc zac un potențial mare de energie creatoare, o putere de asimilare a valorilor culturale, cum nu se întîmplă la toate popoarele. Și chiar atunci cînd el este robit de cultura slavă, el știe să-și afirme originalitatea lui, să-și definească individualitatea, știe să dea ceva în schimb acelora de la care a împrumutat»[1].

Disocierile pe care le operează au adesea subtilitate. În locul unei înrîuriri sud-slave nediferențiate, Ștefan Ciobanu pune cu justețe, citîndu-l pe Demostene Russo («Cine zice slavism, zice bizantinism, căci slavonismul nu era altceva decît trupul exterior mișcat de sufletul bizantin»[2]), un nobil și fertilizator transfer al valorilor literaturii bizantine. Va consacra, drept urmare, un capitol prezentării acelor secțiuni ale literaturii Bizanțului ce vor ajunge la îndemîna cărturarilor români. Cu aceeași dreptate, autorul vede în unele componente ale influenței ucrainene — sensibilă la noi mai cu seamă după mișcarea înnoitoare dirijată la Kiev de românul Petru Movilă — mijlocitori ai unor relații cu literaturile Europei de apus (contactate de ucraineni prin intermediul polonezilor).

Judecățile lui Ștefan Ciobanu se caracterizează, în majoritatea cazurilor, printr-o discernere exactă și o examinare critică a opiniilor aflate în circulație (spiritul lui critic suferă doar cînd este vorba de A. I. Iațimirski, în ale cărui păreri a avut o necondiționată încredere, și — firește — de Nicolae Iorga). A fost, în prelungirea acelui «credo» pe care l-am citat mai sus, un apărător exemplar (și avizat) al marilor valori ale literaturii române vechi. *Învățăturile lui Neagoe Basarab* (scriere definită drept o «enciclopedie moral-religioasă și filozofică a trecutului, în care se concentrează toată înțelepciunea bătrînească, toată erudiția religioasă și politică a vremurilor vechi»[3] și așezată în rînd cu opere celebre ale literaturii universale) au avut în Ștefan Ciobanu pe unul dintre partizanii autenticității și ai paternității acordate voievodului de la Curtea de Argeș. Macarie al Romanului, cronicarul înclinat spre înfloritura retorizantă și împins de Ioan Bogdan, exigent reprezentant al «școlii critice», în rîndul compilatorilor lipsiți de scînteie (literar vorbind), își recapătă drepturile, căci — zice Ștefan Ciobanu —, «dacă luăm în seamă secolul în care *Cronica lui Macarie* a fost scrisă, ajungem la concluzia că opera lui nu este lipsită de valoare, iar autorul ei are un gust literar, desigur, adecvat timpului»[4]. Și așa mai departe.

---

[1] *Ediția de față*, p. 69.

[2] *Ediția de față*, p. 37. Afirmație a cărei valabilitate se concentrează mai cu seamă în jurul fondului împrumutat, prin traduceri, de la bizantini. Ea pune în umbră, însă, participările originale — ce nu pot fi ignorate — ale cărturarilor slavi.

[3] *Ediția de față*, p. 91.

[4] *Ediția de față*, p. 121.

Scanned with OKEN Scanner

Sigur că în carte sînt și susțineri care trebuie citite cu un ochi critic, unele afirmații pe care cercetările ulterioare nu le-au validat (ar fi fost și nefiresc să fie altfel) și, desigur, destule erori și confuzii (mănăstirea Bistrița din Oltenia este confundată cu lăcașul omonim din Moldova; Maxim Mărturisitorul, scriitor bizantin din veacul al XII-lea, este înregistrat între autorii folosiți, în secolul al XI-lea, de călugărul Antonie, în redactarea *Albinei* sale etc.). Dincolo, însă, de aceste (inerente) lipsuri, însemnătatea *Istoriei...* lui Ștefan Ciobanu rămîne nealterată.

«Perfect informat în domeniul slav, mai ales rusesc, [Ștefan Ciobanu] este primul care utilizează curent bibliografie de specialitate în limbile slave și încearcă plasarea culturii române vechi în cadrul relațiilor ei cu popoarele vecine. Completînd fericit lucrarea lui Cartojan, sinteza lui Ștefan Ciobanu este la fel de necesară celui ce vrea să aprofundeze domeniul literaturii vechi.»[1]

Așadar, în șirul marilor contribuții consacrate vechii literaturi românești cartea lui Ștefan Ciobanu își are locul ei bine definit.

DAN HORIA MAZILU

[1] George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Ed. Științifică, 1969, p. 554.

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față pune la dispoziția cititorilor textul integral al cursului de *Istoria literaturii române vechi* ținut de profesorul Ștefan Ciobanu, începînd cu anul universitar 1938—1939, la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București.

După litografierea celor patru fascicule (cuprinzînd — fiecare — materia predată pe durata unui an universitar), Ștefan Ciobanu a început tipărirea cursului, editînd, în 1944 la Casa Școalelor, «secțiunea introductivă». Cu unele amplificări, cerute mai ales de «individualizarea» capitolelor cu pricina, această parte de început, text util și astăzi încă, a apărut sub titlul *Introducere în istoria literaturii române. Orientări metodologice*, București, Casa Școalelor, 1944. A urmat cartea din 1947 (*Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1947), care însuma — tipărind aproape fără schimbări ori cu unele modificări nesemnificative — materialul cuprins în primele două fascicule litografiate (*Istoria literaturii române vechi*, I, curs, 1938—1939 și *Istoria literaturii române vechi*, II, curs, 1939—1940). Declararea cărții din 1947 drept prim volum al *Istoriei...* arăta limpede intenția autorului de a tipări și următoarele două fascicule. Și se pare că al doilea volum ajunsese pînă la faza de șpalt, dar moartea profesorului Ștefan Ciobanu și reorganizarea publicațiilor Academiei Române (sub ale cărei auspicii apăruse volumul I: Academia Română. *Studii și cercetării*, LXXV) au făcut ca drumul manuscrisului spre litera tipărită să fie obturat.

Retipărim, deci, mai jos volumul apărut în 1947 (unde primele două fascicule ale *Cursului* erau distinse ca «părți»), care începea cu cîteva *Considerațiuni generale asupra istoriei literaturii române* și ajungea pînă la *Dosoftei*, și așezăm în continuare (păstrînd acea individualizare de «parte» a întregului) fasciculele a III-a (*Istoria literaturii române vechi*, III, curs, 1940—1941, consacrată *Istoriografiei*, de la *Mihail Moxalie* pînă la *Stolnicul Constantin Cantacuzino*) și a IV-a (*Istoria literaturii române vechi*, IV, curs, 1941—1942, cuprinzînd *Ultimii istoriografi*, o remarcabilă secțiune *Dimitrie Cantemir* și o privire asupra *Literaturii din secolul al XVIII-lea*).

Scanned with OKEN Scanner

Am stat multă vreme în cumpănă dacă ar fi sau nu cazul să intervenim, în cîteva locuri, în organizarea materiei cărții. O anume «normalizare cronologică» a expunerii ne îndemna să operăm unele permutări, aducîndu-i pe *Nicolae Costin* și *Axinte Uricarul* (din partea a IV-a) înaintea capitolului despre *Ion Neculce* (în partea a III-a) și translînd capitolele *Cronicari moldoveni din vremea regimului fanariot* și *Cronicarii munteni din vremea regimului fanariot* după «micromonografia» consacrată lui *Dimitrie Cantemir* (în partea a IV-a). La fel, ar fi trebuit schimbat locul capitolului despre *Antim Ivireanul*, ce solicita o poziție mai apropiată de «epoca brâncovenească». Am dat doar cîteva exemple, pentru că aranjarea materialului în lumina înțelegerii noastre asupra cronologiei lăuntrice (și reale) a fenomenului cultural și literar românesc ar fi presupus și alte intervenții (de exemplu, reamplasarea *Cronografelor de origine slavă*, texte aparținînd — cele mai multe — secolului al XVIII-lea).

Am renunțat, în cele din urmă, la asemenea modificări, pentru a păstra — totuși — structura, preponderent «tematică» și «problematizată», pe care Ștefan Ciobanu a așezat-o la baza demersului său. De altfel, în unele cazuri autorul însuși aduce justificări pentru ordinea în care examinează subiectele. Am socotit suficiente aceste motivări ce îndreptățesc îndestul existența unor mari *secțiuni* consacrate unui «gen» literar (*Istoriografia*, de pildă), secțiuni în al căror cadru substanța subdiviziunilor este epuizată fără fragmentări cu temeiuri cronologice (cum ar fi descrierea *cronografelor traduse*, de la 1620 și pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea), iar marile valori (*Ureche, Miron Costin, Neculce* sau *Cronicarii munteni*) alcătuiesc secvențe fundamentale — și ele omogen tratate — ale expunerii.

Pentru a conferi unitate acestui ansamblu (care a reprezentat întîia *descriere completă* a mersului vechii noastre literaturi) am renunțat în cîteva locuri (cititorul va remarca aceste mărunte omisiuni marcate prin [...]) la unele pasaje ce aveau rostul, preponderent didactic, de a arunca punți de legătură între lecții aparținînd unor ani universitari aflați în succesiune (cum, de altfel, a procedat însuși autorul preparînd pentru tipar primele două fascicule). Cu același țel am adăugat (sau completat) unele titluri (întregirile noastre fiind așezate tot între paranteze drepte), străduindu-ne, desigur, să păstrăm «ierarhizările» instalate de autor, dar neuitînd nici necesitățile omogenizării.

Deși am utilizat — cum arătam mai sus — cartea din 1947, textul de căpătîi («versiunea de bază», cum se spune) pentru alcătuirea ediției de față l-au furnizat, totuși, cele patru fascicule ale *Cursului* (în *întîia* lor întruchipare, căci unele dintre ele au mai fost apoi reimprimate). Începînd lucrul asupra textului, am constatat foarte repede că apelul la versiunea litografiată era necesar, iar în unele

Scanned with OKEN Scanner

situaţii chiar de neocolit. Doar cu ajutorul *Cursului* am reuşit să limpezim anumite pasaje ajunse, în forma tipărită în 1947, — din varii pricini — adevărate «locuri obscure». (Nu altfel stau lucrurile, căci am verificat, în textul tipărit al *Orientărilor* în raport cu versiunea primă, litografiată).

Sprijinul textului litografiat s-a dovedit util nu numai pentru corectarea unor lexeme, sintagme ori cronologizări, ci şi în privinţa restabilirii unor secvenţe de mai mare întindere, deformate (şi ajunse astfel ininteligibile) în varianta tipărită.

Ca urmare a alăturării celor două versiuni, am încadrat în seria greşelilor de tipar (respectiv, de dactilografiere) ori a rezultatelor unor translări eronate de pe varianta dactilografiată — corectînd, prin urmare, în chip tacit — apariţii precum: *izvoare*〉*izvoade*, *evidenţiată*〉*evidenţiază*, *pronume*〉*prenume*, *fermece* (subst.)〉*farmece*, *bogomolism*, *bogomolistă*〉*bogomilism*, *bogomilistă* (în *Curs* — *bogomilistă*), *bibliografiei*〉*biografiei*, *adaptată*〉*adoptată*, *se desprinseră*〉*se deprinseră*, *sasismele*〉*săsismele*, *familiară*〉*familială*, *ginerile*〉*ginerele*, *să punem*〉*să spunem*, (cum este în *Curs*), *a-şi desemna*〉*a-şi da seama* (cum este în *Curs*), *poivod*〉*voievod* etc.

Au fost şi cîteva cazuri (nu foarte multe) cînd, în absenţa oricărui «ajutor» (confruntarea a devenit imposibilă începînd cu partea a III-a a ediţiei de faţă), a trebuit să intervenim în text spre a înlătura unele inexactităţi (pentru care explicaţiile din *Notele* — un aparat minimal — plasate la sfîrşitul fiecărei *părţi* ar fi fost tardive) sau pentru a face inteligibile anumite secvenţe. Astfel, pentru a da un singur exemplu, am scris *continuator* în loc de *contemporan* în acel loc unde Ştefan Ciobanu, vorbind despre Dimitrie Tuptalo-Rostovski (1651—1709), îl arată pe acest postmovilean a fi fost trăitor în epoca lui Petru Movilă (or prelatul kievean de origine română se stingea din viaţă în ianuarie 1647).

Am transcris textul potrivit normelor ortografice în vigoare.

Am păstrat totuşi unele forme specifice scrisului lui Şt. C. (cu confirmări în alte texte ale sale), precum: *adeseaori*, *barbarisme* «barbarii», *caracteristică* «caracterizare», *competinţă*, *conservativ* «conservator», *coloare* (pl. *colori*), *cruciate*, *descernămînt*, *duminecă*, *grafică* «grafie», *invenţiune*, *întunerec*, *manuscripte* (scris şi *manuscrise*), *pasagiu*, *personagiu* (pl. *pasagii*, *personagii*, singurele cazuri unde a trebuit să-l păstrăm pe *u* final), *vestminte*; *înţălept*, *polemist* «polemic», *strein* (*înstreinează*), scris însă şi *străin*; *acăţa*, *captura* cu sensul de «captiva», *ceti*, *dumeri*, *împiedeca*; *nicăiri*; folosirea la conjugarea a II-a a verbului *a se ţinea*; forme paradigmatice de tipul: *abăndează*, *perindează*, *să razime*, *reflectează*, *relevez*, *stăruieşte*, *sunt*; participiul *preferit* în loc de *preferat*. Nu am modificat aspectul

Scanned with OKEN Scanner

numeralului ordinal *întîi* în situaţiile cînd se acordă cu substantive feminine: *partea întîia.*

Am renunţat la păstrarea lui *h* etimologic în poziţie iniţială şi medială, scriind *eretic, erezie, umanism; incoerent* (şi nu *heretic, herezie, humanism, incoherent*). Am marcat sonorizarea lui *s* în varii poziţii: *dezlănţui, deznaţionaliza, ecleziarh, erezie, filozof, preciziune* etc.

Am transcris prin *ia* triftongul *iea*, frecvent utilizat în substantivul *vieaţă*〉*viaţă*. Am unificat diftongii *ia* şi *ea* după *ch, gh*, scriind peste tot *ea* (*cheamă, vechea* etc.) Nu am conservat diftongarea *o*〉*oa*, mai cu seamă în cuvintele împrumutate: *invoacă, simboale.*

Am unificat formele de plural ale substantivelor feminine terminate în *-ă* sau în *-e*, scriind: *cronici, frumuseţi, matematici, predici, reguli, şcoli* şi normalizînd, firește, şi construcţiile lor articulate de genitiv-dativ: *inimii, Junimii, lumii, lunii, nobilimii, omorîrii, politicii, puterii, slavisticii, şederii, venirii* (la fel la adjective: *întregii, marii* etc.).

Am intervenit tacit spre ordonarea (gramaticală) a pronumelui de întărire *însuşi* şi a demonstrativelor din seria lui *acel* (mai cu seamă a celor de feminin şi plural). Spre concordanţă cu uzul actual am operat şi în cazul adjectivului *nou, nouă*, după cum, la fel, am corijat (prin întregiri) utilizarea lui *a* invariabil (articolul genitival), realizînd necesarele acorduri.

Am renunţat la forma relativului *cari* (pentru pluralul masculinelor şi neutrelor), întrucît autorul utiliza şi invariabilul *care.*

Am redat potrivit normelor actuale paradigma verbului *a crea*, scriind deci *crea, creau* în loc de *creea, creeau* (ori chiar *creia, creiau*); am transcris *-ea* terminaţia *-ia* a imperfectului pers. III singular de la verbele de conjugarea al IV-a.

Am unificat variantele care apăreau în unele cuvinte realizate prin derivare: *ucrainian*〉*ucrainean, Scheiane*〉*Scheiene* etc.

În privinţa *numelor de persoană*, am intervenit în mai multe rînduri, transcriind în forme corespunzătoare normei ortografice româneşti, uzului general ori scrierii din limba de origine cîteva nume care, la Şt. C., apăreau în grafii divergente. Trecînd peste situaţiile în care deformările pot fi puse pe seama unor greşeli de tipar sau de dactilografiere (pe care le-am corectat: *Blassias*〉*Blassios (Gavriil), Ilarion de Moglen*〉*Meglen, Berîndă*〉*Berînda [Pamvo], Amartola*〉*Amartolos* [deşi scrierea *Amartola* este folosită consecvent], *Samocata*〉*Simocatta* şi alte cîteva), în alte locuri am procedat potrivit principiilor enunţate mai sus:

— am scris, deci, *Metodie* în cazul numelui cărturarului slav (cu *t* în loc de *th; th* a rămas în numele greceşti, precum *Callisthene* şi altele), *Asparuh, Exarh* (pentru *Asparuch, Exarch*, scriind *h* pentru *ch*), *Budha* (pentru *Buddha*; simplificînd pe *ddh* la *dh*).

Scanned with OKEN Scanner

— am interpretat diferit pe *f* în unele nume proprii ce redau prin acest grafem, potrivit normei est-slave, pe gr. *th;* astfel, am scris *Iudit* în loc de *Iudif*, dar *Eftimie* în loc de *Eufimie* (formă ce apare cu consecvență la Șt. C.). Am optat, în cazul altor antroponime, pentru variante recomandate de practica românească: *Tobie* (în loc de *Tovie*), *Ezdra* (în loc de *Esdra*), *Moise* (uniform, în locul grafiei ezitante *Moisi — Moise*).

— am operat anumite unificări, în spiritul tradiției fixate de inventarul onomastic al istoriei noastre literare, în cazul unor «dublete»: *Nicodim* (mai apărea și forma *Nicodem*), *Vartolomei [Măzăreanu]* (Șt. C. scrie cînd *Vartolomeu*, cînd *Vartolomei*).

— am scris potrivit normelor în vigoare numele grecești — *Euripide*, *Callisthene* (în loc de *Euripid*, *Callisthen*), numele lui *Fiol Sweipolt*, precum și cîteva nume cehe: *Jan Milič*, *Matěj din Janov*, *Tomáš Štétný*, *Smil Flaška*.

— am scris cu *k* în loc de *ch* (în sufixul *-ski*) numele de familie slave de tipul *Galeatovski*, *Grigorovski*, *Iațimirski*.

— cît privește *toponimele*, cele străine mai cu seamă, am adoptat forme în concordanță cu principiile expuse mai sus, scriind: *Constantinopol* (în text uneori *Constantinopole*), *Husinec* (în text cu *ț*), *Konstanz* (spre evitarea omografiei), *Pardubice* (în text *Pardubițe*), *Uniev* (în loc de *Unev*), *Zolkiew* (pentru *Jolcva*) și așa mai departe.

Am supus verificării (în măsura în care am putut întreprinde această operație, întrucît unele dintre lucrările la care trimite Șt. C. ne-au rămas inaccesibile) citatele, fragmentele ilustrative și, în genere, trimiterile. Am operat tacit corijările sau completările de rigoare în acele locuri unde omisiunile ori erorile de transcriere, ca să nu mai vorbim de excesiva modernizare a limbii vechilor texte (frecvente îndeosebi în fascicula a VI-a a *Cursului*), făceau greu inteligibilă secvența. Am apelat, desigur, în primul rînd la izvoarele utilizate de autor, dar, cum nu de puține ori Șt. C. nu indică sursa întrebuințată ori citează după alte lucrări de istorie literară, am consultat și ediții moderne.

A fost nevoie de unele intervenții menite să asigure un aspect unitar aparatului științific al cărții. Fiind niște trimiteri «de lucru» (în *Curs* notele se află în text, între paranteze), indicațiile bibliografice sînt adesea lacunare (lipsind: *ediția* — cînd este cazul, *volumul*, *anul apariției*, *pagina*; la fel, indicatorii ce trebuie să însoțească o publicație periodică), într-o «redactare» aflată departe de normele (și atunci) în vigoare, cu numeroase abrevieri (sînt prescurtate titlurile, numele localităților unde a fost editată cartea etc.). Am întregit aceste lacune, încercînd ca, măcar la prima citare (în text ori la *Bibliografie*), datele esențiale despre o anumită lucrare să nu lipsească (chiar dacă uneori identificările făcute de noi nu au reușit să fie complete).

Scanned with OKEN Scanner

A fost nevoie, credem, de aceste întregiri, pentru a se evita confuziile şi de a da cititorului informaţii cît mai exacte, deoarece în cazul unor lucrări ale lui Nicolae Iorga — să zicem — prescurtarea *rom.* dintr-un titlu precum *Ist. lit. rom.* trebuie citită uneori *româneşti*, alteori *române*. Alt exemplu: ediţia Candrea a *Psaltirii Scheiene* apare cu un titlu lacunar şi confuz: *Psaltirea Scheiană cu celelalte Psaltiri din secolul al XVI-lea*, deşi în *Curs* figurează formularea aproape completă. Am citat respectiva lucrare cu titlul ei întreg: I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din secolele XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, ediţie critică, vol. I—II, Bucureşti, 1916, utilizînd apoi doar varianta prescurtată *(Psaltirea Scheiană)*.

Nu am intervenit, de regulă, în cazul abrevierilor uzuale *idem* şi *ibidem*. La Şt. C. *ibidem* semnifică, de obicei, trimiterea (corectă) la numele aceluiaşi autor şi la acelaşi titlu de lucrare citate deja. Uneori, însă, cu acelaşi înţeles este folosită şi abrevierea *idem*. Cînd o notă de subsol arăta astfel: I. A. Candrea, *Ibidem.*, p. LXXXIII, am socotit obligatoriu să înlocuim acel *Ibidem* (care îndruma către I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană...*, Bucureşti, 1916 — citată supra) prin *op. cit.*

Mult mai multe imixtiuni ne-a solicitat «disciplinarea» *Bibliografiei* de la sfîrşitul cărţii (alcătuită, în bună măsură, prin însumarea titlurilor citate pe parcurs). Am operat aceste întregiri (restituirea integralităţii sau a cvasiintegralităţii unor titluri, ediţii, volume, localităţi de apariţie, edituri [mai rar], ani de imprimare, coordonatele pentru identificarea periodicelor etc.) tacit, semnalînd doar în cîteva cazuri — cînd era vorba despre «complexe de lucrări» — versiunile din «ediţia de bază». Există şi unele poziţii unde nu am putut depăşi nişte formulări incerte, căci — fiind în discuţie mai ales lucrări ruseşti publicate în secolul trecut — n-am putut ajunge la informaţii satisfăcătoare pentru completare.

Cititorul nu trebuie să fie surprins de nerespectarea cronologiei (în citarea lucrărilor) sau de repetarea aceluiaşi titlu în cadrul uneia şi aceleiaşi «secţiuni» a *Bibliografiei*. Bibliografia adunată de Şt. C. în jurul unui *autor* sau al unei *teme* urmăreşte, rezultînd precumpănitor — cum spuneam — din însumarea trimiterilor, *problemele* tratate în text, în succesiunea lor.

Ţinem să mulţumim călduros profesorului universitar G. Mihăilă, care, parcurgînd întreg textul pregătit spre publicare, ne-a venit în ajutor cu sugestii deosebit de utile pentru procesul de definitivare a manuscrisului.

DAN HORIA MAZILU

Scanned with OKEN Scanner

ÎN LOC DE PREFAȚA

Lucrarea de față este rezultatul unei experiențe didactice îndelungate, a[l] unei munci de douăzeci și ceva de ani, pe lîngă Universitățile din Iași și București. Este o încercare de a pune dezvoltarea istoriei literaturii noastre într-un cadru mai apropiat de literaturile popoarelor vecine.

Aduc și pe această cale viile mele mulțumiri domnilor asistenți universitari Ion [C.] Chițimia și Valeriu Ciobanu, care m-au ajutat la corectarea acestei cărți.

(Ediția din 1947 a volumului I)

Scanned with OKEN Scanner

I

Consideraţiuni generale asupra istoriei literaturii române

Baza oricărei literaturi naţionale este viaţa spirituală a poporului, iar organul ei de exprimare este limba lui. Care au fost particularităţile spirituale ale poporului în timpul cînd a luat naştere literatura noastră, care a fost viaţa lui sufletească pînă în secolul al XV-lea? Sunt întrebări la care e greu de dat un răspuns astăzi. Incontestabil că poporul nostru a avut o literatură orală, că el şi-a avut cîntecele şi naraţiunile lui înainte de literatura scrisă, cum au avut şi alte popoare. Dar din acea literatură nu s-a păstrat aproape nimic în forma ei de atunci în afară de unele reminiscenţe vagi din obiceiurile şi datinele noastre şi din cîntecele noastre bătrîneşti. Deci, noi nu putem avea o idee clară despre limba în care vorbea poporul nostru pînă la cele dintîi scrieri ale noastre, căci şi limbile popoarelor sunt supuse evoluţiei, iar cîntecele noastre vechi n-au fost scrise de nimeni în vechime, ca să putem avea o idee despre limba vorbită atunci. Limba primelor noastre texte, oricît ar fi de apropiată de acea pe care o vorbeau strămoşii noştri, este o limbă cărturărească, în care traducătorii, neavînd uneori cuvintele necesare, introduc diferiţi termeni de-a dreptul din limba din care traduc.

În ce priveşte viaţa spirituală a strămoşilor noştri, se poate preciza numai că la începutul literaturii scrise, poporul românesc avea o conştiinţă de unitatea de neam, destul de dezvoltată, întrucît el ajunge la forme politice care se manifestă în organizarea celor două Principate [1].

Factorii principali care determină naşterea şi dezvoltarea unei literaturi sunt natura şi împrejurările istorice. Natura, sau mai bine zis fatalitatea geografică, contribuie la formarea caracterului poporului, a temperamentului şi a înclinărilor lui sufleteşti. Şesul mănos al Dunării şi munţii din centrul ţării noastre

Scanned with OKEN Scanner

sunt leagănul românismului. Condiţiunile naturale de viaţă determină ocupaţiile principale ale poporului: păstoritul şi agricultura. Iar aceste ocupaţiuni paşnice predispun la o viaţă liniştită. De aici înclinările românului spre contemplaţie, spre poezie, de aici şi însuşirile lui artistice.

Fatalitatea istorică, al doilea factor determinant în dezvoltarea vieţii spirituale a unui popor, a avut un rol extrem de important pentru români. Pămîntul nostru a fost arena unor invaziuni istorice cum rar s-au întîmplat în altă parte. Aşezat la marginea civilizaţiei europene, el devine un fel de scut de apărare al acestei civilizaţii. De poporul nostru se lovesc valurile năvălitorilor, prin el se strecoară hoardele din Răsărit spre Apus. Iar mai tîrziu poporul nostru se pomeneşte înconjurat aproape din toate părţile, ca o insulă, de marea popoarelor slave. Acest fapt determină primele influenţe asupra noastră şi desăvîrşeşte tipul nostru etnic. Lupta, fie activă, fie pasivă, pe care o duce românul contra invadatorilor, călеşte caracterul lui şi [îi] cultivă energiile lui vitale.

Influenţa celor doi factori, a naturii şi a împrejurărilor istorice, se suprapune unor însuşiri moştenite de la strămoşii noştri daco-romani. Sentimentul de ordine, de «rînduială», cum zice poporul, înclinările lui spre viaţa culturală, spre civilizaţie, vioiciunea şi isteţimea lui sunt moştenite de la aceştia.

Toate acestea, luate la un loc, au format, în decursul mai multor veacuri, tipul etnic al poporului nostru, cu structura lui fizică şi cu însuşirile lui sufleteşti, şi l-au făcut apt pentru a-şi crea cultura lui proprie, limba şi literatura lui.

Cu toate vicisitudinile vremurilor, cu toate influenţele bune şi rele, poporul nostru şi-a păstrat caracterul său latin. Astăzi nici cei mai înverşunaţi duşmani ai neamului nostru nu contestă romanitatea lui. D-l Sextil Puşcariu, distinsul filolog român, susţine că pînă prin secolul al IV-lea, în Imperiul Roman, din care făceau parte şi teritoriile locuite astăzi de românii din stînga şi dreapta Dunării, a existat o limbă *pre-romanică*. În timpul domniei împăratului Theodosie cel Mare, imperiul se împarte în două, şi anume în Imperiul Roman de Vest şi cel de Est. Legăturile dintre aceste două imperii slăbesc tot mai mult. «Stările noi produse prin migraţiunea popoarelor, întărirea elementului grecesc în condu-

Scanned with OKEN Scanner

cerea afacerilor publice în Imperiul de Est, așezarea longobarzilor în Italia de nord și mai ales a slavilor în Panonia și în Peninsula Balcanică au ca urmări: ruperea contactului romanilor de est cu al celor de vest»[1].

Această despărțire a dus la desfacerea limbilor romanice în două grupuri distincte, și anume acel de vest, cuprinzînd limbile: italiană, retoromană, sardă, provensală, franceză, spaniolă și portugheză; și grupul de est, compus numai din limba română (a mai existat și limba dalmată veche, care a dispărut)[2].

Poporul românesc, aparținînd celei mai vechi și nobile rase din Europa [2], se deșteaptă la o viață politică și culturală relativ tîrziu. Destinul istoric, despre care a fost vorba mai sus, luptele pline de eroism pe care le duce el cu fel de fel de asupritori, migrațiunile, care se perindă pe pămîntul nostru și care provoacă mișcări de populație de la șes la munte și invers, fac ca o bună parte din viața noastră istorică și din trecutul nostru cultural să se înece în negura vremurilor, să dispară din cîmpul de observație al cercetătorului. Aceasta nu însemnează, însă, că poporul românesc n-a avut o viață culturală sub o formă sau alta.

Întîrzierea apariției celor dintîi manifestări de literatură scrisă nu este însă prea mare în comparație cu începuturile literare ale altor popoare.

În țările din apusul Europei, la toate națiunile supuse bisericii catolice, cărțile cu caracter religios și științific din Evul Mediu sunt scrise în limba latină, considerată una din cele trei limbi sfinte (alături de greacă și ebraică). Abia prin secolele al IX-lea și al X-lea, la unele popoare încep să apară frînturi de texte în limbile materne, care însă nu schimbă situația, căci limba latină s-a menținut încă veacuri întregi după Renaștere în biserică și în cărțile de știință, paralel cu limbile «profane». În Franța, unde feudalismul creează, ca și în alte țări apusene, condițiuni speciale de viață, unde cavalerismul însuflețit de cele mai nobile idealuri — al curajului, al statorniciei în iubire, al credinței — dă naștere unei literaturi, care exercită o mare influență asupra literaturilor italiană, germană și engleză. Este vorba de *Chansons de geste*, un fel de cîntece de

---

[1] Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, în Acad. Rom., *Discursuri de recepțiune*, XLIX, București, 1920, p. 23.
[2] *Ibidem*, p. 24.

vitejie, frînturi de epopee națională. Subiectul acestor cîntece sunt luptele din istoria Franței, petrecute mai înainte și păstrate sub formă de tradiții și de cîntece populare, care se prelucrează mai tîrziu de *truveri*, poeți care vagabondau de la o curte feudală la alta. Fondul istoric din epoca celor dintîi regi și în special din dinastia carolingienilor este amplificat prin fel de fel de povestiri, care n-au nimic de-a face cu istoria. Astfel, în cîntecul *Charles Mainet* se oglindește lupta lui Carol Martel cu frații săi. Celebra epopee despre Roland *(Chanson de Roland)* descrie lupta lui Carol cel Mare în Spania cu bascii, care a avut loc în anul 778.

Iubirea nemărginită către «dulcea Franță» este motivul principal al acestor cîntece-epopei. Eroismul, credința față de Dumnezeu (toți dușmanii sunt numiți «saracini necredincioși»), credința față de suveran, iubirea platonică față de femeie — sunt temele favorite ale acestor cîntece. Acest gen al poeților truveri cu timpul evoluează: se cîntă luptele suveranilor cu vasalii, cruciatele; sunt și parodii ale acestui gen. *Chansons de geste* însă n-au o vechime mai mare decît secolele al XI-lea și al XII-lea. Scrisul în literatura franceză se introduce ceva mai înainte. Încă la începutul secolului al IX-lea, Soborul din Tours a luat hotărîrea să se traducă unele cărți religioase în limba poporului. Nu se știe dacă această hotărîre a fost dusă la îndeplinire, dar ceva mai tîrziu, în același veac, încep să apară texte scrise în franțuzește, iar în secolul următor se scriu mai multe opere moral-religioase, vieți ale sfinților (sfîntul Alexe, sfîntul Grigorie, sfîntul Nicolae).

Chansons de geste trec din Franța în Italia, unde trubadurii îi dau un caracter specific italian și unde acest gen de poezie este pătruns de un înalt idealism, care se răsfrînge și asupra poeziei lui Quido Quicinelli, a lui Dante și Petrarca. Tradițiile culturale latine în Italia sunt mai puternice decît oriunde în Apus. Iată de ce limba italiană se introduce în literatură abia pe la jumătatea secolului al XIII-lea, cu toate că primele texte apar în limba națională în a doua jumătate a secolului al X-lea.

În Provence, regiune din sudul Franței, cu limba ei proprie, literatura începe din secolul al X-lea cu aceiași poeți trubaduri, care, oploșindu-se pe la curțile diferiților suverani și încurajați de ei, dau naștere la o poezie epică și lirică bogată. Cele dintîi scrieri apar în același

Scanned with OKEN Scanner

veac, dar înflorirea literaturii în limba provensală cade asupra secolelor XII—XIV.

Cam acelaşi lucru se observă în Spania şi Portugalia, unde primele texte scrise apar în limba naţională în secolul al XII-lea. La fel se întîmplă şi în Germania şi în Polonia, unde primele «glose» în limba poloneză apar în secolul al XIII-lea, iar literatura propriu-zisă începe să se dezvolte abia în secolele al XIV-lea si al XV-lea.

ÎMPĂRŢIREA ISTORIEI LITERATURII ROMÂNE

E foarte greu a stabili anumite limite în viaţa sufletească a unui popor, întrucît această viaţă a colectivului omenesc, ca şi viaţa individului, se prezintă ca ceva neîntrerupt. Tot aşa de greu este de a împărţi istoria literaturii unui popor în epoci sau perioade, întrucît literatura este expresiunea acestei vieţi sufleteşti a poporului, a conştiinţei lui, care-şi rupe firul atunci cînd dispare poporul. Se înţelege că această viaţă spirituală poate să aibă momente de intensitate şi de ritmuri mai slabe, dar între diferitele stări ale ei există o legătură. Aceeaşi legătură o observăm şi în fenomenele literare. Nu se poate spune că între cronicarii noştri din secolul al XVII-lea şi între Gheorghe Şincai sau Nicolae Bălcescu nu există nici o legătură. În evoluţia literaturii există întotdeauna legături de continuitate. Cu cît scriitorul este mai mare, cu atît legăturile lui cu trecutul şi viitorul sunt mai adînci. Un munte mare niciodată nu apare singur în mijlocul unei cîmpii netede; ca să ajungi la el, treci peste dealuri mai mici. Un Eminescu nu este altceva decît sinteza unei evoluţii poetice de lungă durată.

Din cauzele de mai sus, cercetătorii nu sunt întotdeauna de acord în ceea ce priveşte împărţirea istoriei literaturii. Şi, totuşi, punînd la bază anumite principii, această împărţire se poate face.

Cînd am trecut în revistă principalele lucrări cu privire la istoria literaturii[1], am insistat uneori şi asupra împărţirii ei; istoricii mai vechi ai literaturii împart literatura, de obicei, după genuri (A. Densuşianu, de

[1] Şt. Ciobanu, *Introducere în istoria literaturii române*, Bucureşti. Ediţia Casa şcoalelor, 1944.

Scanned with OKEN Scanner

exemplu: proză, filozofie şi poezie). Cei mai recenţi dau altă împărţire. Profesorul G. Pascu împarte literatura noastră după veacuri; împărţire absolut nejustificată, întrucît sfîrşitul secolului al XVII-lea, de exemplu, şi începutul celui de al XVIII-lea nu se deosebesc prin nimic; din contră, formează un tot, o unitate aproape indivizibilă ca limbă, stil şi idei. Profesorul N. Iorga împarte istoria literaturii după curentele care se manifestă în anumite epoci (Vol. I: *Literatura slavonă, Vechea literatură religioasă, Întîii cronicari,* cu subdiviziuni. Vol. II: *Epoca lui Cantemir, Epoca lui Chesarie de Rîmnic,* cu subdiviziuni). O împărţire justă şi firească.

Profesorul Al. Procopovici împarte literatura în *epoca veche, care cuprinde veacuri îndelungate* pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, *epoca nouă de repezi progrese* şi *epoca modernă,* care începe cu *Sămănătorul.* Aceeaşi împărţire o face şi Sextil Puşcariu, justificînd fiecare epocă şi adăugînd şi *epoca contemporană,* începută de la războiul mondial, care a adus unirea tuturor românilor.

Dacă împărţirea literaturii noi este discutabilă, dacă unii socot ca linie de demarcare între literatura «nouă» şi cea «modernă» pe marele Eminescu, epoca *Junimii* sau chiar apariţia *Sămănătorului,* nimeni din istoricii literaturii nu contestă împărţirea literaturii în cea «veche» şi cea «nouă» sau «modernă» (cum o numeşte Ovid Densusianu). Între literatura veche şi cea nouă se poate trage uşor o linie de împărţire. Literatura veche se deosebeşte de cea modernă nu numai ca formă şi stil, ci şi ca spirit, ca idealuri. Literatura veche, şi cea bisericească şi cea laică, este pătrunsă de idealuri religioase, de idealurile credinţei ortodoxe şi, cu toate că în ea găsim şi influenţe apusene, în linii generale ea se dezvoltă sub influenţa literaturii slavo-bizantine, deci, sub influenţa culturii Orientului. Spiritul, forma, stilul sunt împrumutate din această literatură, pe cînd literatura vremurilor noi îşi îndreaptă privirile spre Apus şi intră cu oarecare întîrziere în ritmul vieţii literare a acestui Apus, dezvoltîndu-se în contact cu această literatură, repetînd formele şi stilul care o domină. Literatura nouă nu mai este pătrunsă de idealuri bisericeşti. Idei de ordin social, naţional, estetic şi moral stăpînesc această perioadă. Literatura «nouă» are un caracter laic.

Scanned with OKEN Scanner

Cultura popoarelor europene are la baza ei creștinismul. Nu numai ordinea socială, care se întemeiază pe morala creștină, ci întreaga cultură spirituală și în parte cea materială se dezvoltă în trecut sub scutul bisericii. Literatura, filozofia, artele — toate au pecetea spiritualității creștine.

Poporul românesc a putut ieși din haosul istoriei la luminișurile civilizației mulțumită unei culturi. Această cultură s-a născut și s-a închegat sub umbra ocrotitoare a bisericii noastre [3]. Arhitectonica bisericilor și mănăstirilor, minunata noastră pictură bisericească, muzica și îndeosebi literatura noastră veche sunt mărturii că religia a fost factorul principal în dezvoltarea vieții noastre culturale. Istoria a acoperit cu un văl de negură epoca formării poporului român; nu ne-a rămas aproape nici o urmă din vremurile de după retragerea oștirilor romane, nimic din viața culturală a acelor vremuri. Cuvintele *a scrie, scriptură, carte*, care au rămas în limba noastră în factura lor latină, arată că în Țările Românești, și de o parte și de alta a Dunării, tradiția scrisului n-a murit niciodată. Datele filologice sunt dovezi că religia creștină pătrunde în Dacia Traiană o dată cu venirea oștirilor romane pe teritoriul ei și că, între ostașii recrutați din toate provinciile imperiului și care se stabilesc în Dacia, erau și creștini [4]. N. Iorga susține că în porturile din Scythia Minor, adică în Dobrogea noastră de astăzi, existau creștini de prin secolele al III-lea și al IV-lea, care aveau și bisericile lor[1].

Vechimea creștinismului nostru se vede și din unele cuvinte, din terminologia noastră bisericească, cum sunt *Dumnezeu, păgîn, lege, Sînziana, Sîntion, Sîngiorz, Simedru, călindar, înger* (din *angelus*), *biserică, cruce*[2]. Săpăturile pe care le-a făcut Tocilescu lîngă Turnu-Severin au scos la iveală o biserică de prin secolul al VI-lea, iar acum cîțiva ani în urmă, la Cetatea Albă, s-a găsit, de către profesorul Nicorescu, temelia unei biserici de prin secolul XI-XII. O lumină cu totul neașteptată aduce, în această privință, lucrarea regretatului profesor V. Pârvan[3]. Urme de șosele romane, care

[1] N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 13.
[2] *Ibidem*, p. 14.
[3] V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.

Scanned with OKEN Scanner

s-au păstrat dincoace şi dincolo de Dunăre, dovedesc că viaţa economică şi în genere circulaţia se îndrepta spre Apus, spre Italia de astăzi, iar nu spre Bizanţ, fapt care confirmă că între Dacia romană şi metropola ei existau legături foarte strînse. Din inscripţiile de pe diferite pietre mormîntale, cercetate de către regretatul savant român, s-a constatat că în cuprinsul Daciei erau ostaşi din cele mai îndepărtate colţuri ale imperiului, ca Asia Mică, unde creştinismul ia avînt încă din vremile apostolice. În anul 235, un oarecare Aurelius Babus, desigur roman, sapă o inscripţie pe piatra funerară a soţiei sale, Marina, şi a fiului său, Aurelius Marinianus, din care, după părerea lui V. Pârvan, ar reieşi că familia Babus, care a trăit în Dacia, era creştină. În literatura creştină din secolul II—III (de exemplu, Tertulian şi Origen), se găsesc menţiuni că Dacia ar fi fost locuită şi de creştini.

În Imperiul Roman de Răsărit, creştinismul a ieşit biruitor în epoca lui Constantin cel Mare[5], fiind declarat religie oficială. Influenţa acestei religii nu putea să nu se răsfrîngă şi asupra Peninsulei Balcanice. Dar, după părerea profesorului Pârvan, acela care a desăvîrşit opera de creştinare şi de luminare a Daciei Traiane a fost sfîntul Nicetas, episcopul de Remesiana, un cunoscut scriitor al bisericii apusene (moare pe la anul 414). El ar fi propovăduit în cuprinsul Daciei sau, mai bine zis, pe ambele maluri ale Dunării, cuvîntul lui Dumnezeu în limba latină şi ar fi avut un mare succes, din cauză că locuitorii cunoşteau această limbă. Această afirmaţie a profesorului Pârvan se bazează pe scrierile lui Nicetas, ca şi pe scrierile lui Paulian, episcop de Nola (353—431). Se crede că Nicetas ar fi fost de origine daco-romană şi că el ar fi venit de la reşedinţa lui de episcop ca să precumpănească propaganda misionarilor greci.

Chiar dacă presupunerile profesorului Pârvan cu privire la caracterul pur latin al creştinismului nostru vechi le-am primi cu oarecare rezerve, rămîne necontestat că la daco-romani şi mai tîrziu, în perioada de formare a poporului nostru, a existat o viaţă creştină.

Părerile profesorului Pârvan găsesc confirmare în opera lui A. I. Iaţimirski, cunoscutul slavist rus de origine românească [6], care afirmă că în ţinuturile Daciei lui Traian creştinismul a existat aproape din vremurile apostolice şi nu s-a întrerupt pînă în secolul al XIV-lea,

Scanned with OKEN Scanner

cînd se înfiinţează mitropoliile ţărilor noastre. Profesorul Iaţimirski îşi întemeiază părerea pe faptul că în programul politicii romanilor din secolul al II-lea intra colonizarea provinciilor romane de la Dunăre cu locuitorii creştini, iar pe de altă parte, Iaţimirski invocă mărturiile literaturii bisericeşti, nu întotdeauna consecvente, că la soboarele ecumenice şi cele locale iau parte episcopii de Tomis, de Nicopol, de Odissa, Durostor şi din alte oraşe din dreapta şi din stînga Dunării; şi încă un argument important e că în Dacia lui Traian şi Aurelian şi-au găsit moartea mai mulţi martiri despre care vorbeşte istoria bisericească şi că într-o vreme creştinii din regiunile noastre erau supuşi la mari persecuţii[1]. Iaţimirski aduce în sprijinul părerii sale şi argumente filologice.

Contactul pe care-l au românii cu slavii, începînd cu secolul al V-lea, legăturile cu ei de mai tîrziu ne-au făcut să adoptăm forma creştinismului slavo-bizantin, la umbra căruia s-a dezvoltat şi literatura noastră.

CULTURA BIZANTINĂ ŞI ROMÂNII

Destinul istoric aruncă poporul românesc, după cum am spus, în mijlocul lumii ortodoxe slave, rupîndu-l de la izvoarele firești ale culturii latine. Unii din istoricii noştri literari socotesc că «ortodoxismul nostru a fost evenimentul cu cele mai grave urmări pentru dezvoltarea noastră culturală»[2]. Nu este însă mai puţin adevărat că ortodoxismul contribuie foarte mult la formarea individualităţii poporului românesc, la conservarea fiinţei lui etnice. Dacă populaţia din Ardeal, care a fost sub stăpînirea ungurilor un întreg mileniu, n-ar fi fost ortodoxă, ci catolică, ar fi putut ea să nu se contopească cu ungurii, adică să nu dispară ca popor? Evident că nu. Şi biserica ortodoxă, ca şi cea catolică, este pătrunsă de aceleaşi idealuri înalte ale misionarismului. Dar în propovăduirea cuvîntului lui Dumnezeu, ea a fost mai îngăduitoare în ce priveşte întrebuinţarea limbilor naţionale în slujba religioasă decît biserica romano-catolică. Dovadă avem activitatea lui Chiril şi Metodie pentru

[1] A. I. Iaţimirski, *Григорій Цамблак*, St. Petersburg, p. 54—55.
[2] Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930.

Scanned with OKEN Scanner

introducerea limbii slave, ca limbă de cult, operă pornită din iniţiativa şi cu sprijinul bisericii oficiale greceşti. Cu tot caracterul religios şi, într-o oarecare măsură, politic al operei de introducere a scrisului la slavi, grecii sprijină cultura lor naţională şi nu se gîndesc la grecizarea acestei culturi. Biserica ortodoxă grecească, de care depindea canoniceşte biserica română, nu se opune la opera de naţionalizare a vieţii noastre religioase. Şi aici este importanţa mare a ortodoxismului pentru noi.

D-l S. Puşcariu are dreptate acolo unde spune că ortodoxismul nostru ne-a rupt de la tradiţia culturală romană, încătuşîndu-ne în lanţurile culturii slavone, în care am fost ţinuţi un şir de secole. Începuturile culturii noastre, ca şi la alte popoare, se fac sub anumite influenţe; aceste influenţe au venit de la slavii ortodocşi, vecinii noştri mai apropiaţi, care reuşiseră să-şi înjghebeze mai înainte de noi o cultură proprie destul de puternică.

Însă cultura popoarelor slave — a ruşilor, bulgarilor şi sîrbilor — nu este originală [7]. Aceste popoare la rîndul lor se găsesc sub tutela culturală şi, în parte, politică a Bizanţului. Literatura popoarelor slave, care începe din secolele X—XI, este uniformă, deci asemănătoare şi în cea mai mare parte tradusă din literatura bizantină. Din marea bogăţie a acestei literaturi slavii împrumută ceea ce se potrivea cu gradul lor de dezvoltare. Deci, literatura slavă care a circulat la noi între secolele XIII-XVII era de fapt o literatură bizantină. Nu ne vom putea adînci cunoştinţele în literatura noastră veche, fie cea scrisă în slavoneşte, fie acea în româneşte, dacă nu vom avea cel puţin o idee despre literatura bizantină.

«Cine zice slavism, zice bizantinism, căci slavonismul nu era altceva decît trupul exterior mişcat de sufletul bizantin», zice profesorul D. Russo[1].

Studiile regretatului profesor D. Russo, ale profesorilor N. Bănescu şi Vasile Grecu au dovedit necesitatea cunoaşterii literaturii bizantine pentru istoria literaturii noastre vechi.

«Românii — spune D. Russo —, care au fost influenţaţi de slavi, au primit însă direct sau indirect şi de la

[1] D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină şi fanariotă*, Bucureşti, 1912, p. 25.

Scanned with OKEN Scanner

bizantini multe elemente culturale, sunt datori să studieze ambele culturi de care au fost influenţaţi.»[1]

În timpul cînd popoarele slave au luat contact cu literatura bizantină (secolele IX—XIII), organismul îmbătrînit al Bizanţului era încă un factor puternic al culturii. Ştiinţa şi literatura se găsesc în declin, dar Bizanţul încă avea rezerve enorme de vitalitate. În secolele XI—XIII, la Bizanţ se desemnează o mare mişcare culturală, care influenţează şi cugetarea ştiinţifică din Apus sau merge paralel cu ea. Cunoscutul bizantinolog F. Uspenski caracterizează astfel importanţa culturii bizantine din epoca ei de declin: «Nu vom insista asupra faptului că directivele din scolastica apuseană sunt împrumutate din sistemele bizantine. Noi afirmăm numai că complexul ideilor, în jurul cărora a circulat cugetarea europeană în perioada dintre secolele XI—XIII, era acelaşi ca în Bizanţ»[2]. Pe cînd vastul Imperiu Roman de Apus cade pradă loviturilor barbare, pe cînd Europa întreagă este turburată de migraţiunile popoarelor şi orice mişcare culturală se stinge pentru cîteva secole, partea Imperiului Roman de Răsărit, cu noul ei centru, Constantinopolul, ia locul Romei şi duce mai departe tradiţiile culturale antice, adaptîndu-le la spiritul creştinismului.

În secolul al IV-lea, cînd se desparte Imperiul de Răsărit de cel de Apus, spiritul culturii vechi elene era încă viu; pe atunci existau încă şcoli de filozofie la Atena şi în alte oraşe ale vechii Elade, precum şi în Alexandria şi în alte centre din Egipt şi Asia Mică. Triumful creştinismului asupra păgînismului din epoca lui Constantin cel Mare a dus la formarea unei culturi creştine pe baza elementelor culturii antice şi a celei din Orient. Cultura bizantină radiază şi în ţările din jurul Mării Negre şi în partea de răsărit a Mediteranei. Viaţa intelectuală niciodată n-a încetat în Bizanţ, în cursul celor mai bine de o mie de ani, pînă la prăbuşirea acestui imperiu, adică pînă la căderea Constantinopolului. Influenţa acestei culturi, în toate ramurile ei de activitate, a fost covîrşitoare nu numai pentru Orient, ci şi pentru apusul Europei. Cultura medievală se alimentează din aceeaşi sursă, căci legăturile dintre Bizanţ

---

[1] D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină şi fanariotă*, Bucureşti, 1912, p. 25.

[2] F. Uspenski, *Богословское и философское течение в Византии XI — XIII вв.* în *Журн. Мин. Нар. Просв., 1891*, nr. 9, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

şi Apus nu se rup definitiv niciodată; iar în timpul cruciatelor, luptătorii pentru idealurile creştine au rămas fermecaţi de splendoarea culturii bizantine.

Din mişcarea culturală a Bizanţului a ieşit Renaşterea din Apus, deoarece Bizanţul a fost păstrătorul comorilor literaturii şi filozofiei antice, pe care le transmite Italiei şi celorlalte ţări apusene. El are o influenţă mare asupra vieţii politice şi sociale, asupra dreptului, asupra artei întregii Europe. Chiar în ultimele veacuri ale existenţei sale, Bizanţul avea şcoli bine organizate, cum erau Academia din Constantinopol, şcoli pe lîngă Patriarhie şi mănăstiri cu «didascali» vestiţi. Bizanţul îmbogăţeşte literaturile apusene cu o mulţime de povestiri, de scrieri morale, istorice, de legende, [dintre] care unele sunt creaţiunile lui proprii, iar altele sunt transmise din Orient, fiind prelucrate şi adaptate la ideile creştine.

Aici, în Bizanţ, se cristalizează dogmele creştine, căpătînd o bază filozofică; aici se formează ritualul ortodoxismului; o întreagă literatură creştină filozofică, didactică, morală şi poetică vine să nuanţeze spiritul noii culturi.

Pe noi, românii, ne interesează altceva. Căzînd în sfera influenţei Bizanţului prin intermediul slavilor şi direct prin legăturile canonice cu biserica ortodoxă din Constantinopol, noi împrumutăm mai întîi întreaga literatură bisericească — serviciul divin cu cărţile de ritual, cărţile cu caracter moral şi ascetic, operele sfinţilor părinţi, cărţi hagiografice, după care vine şi literatura profană.

Această literatură a fost scrisă în limba greacă, nu în cea clasică, ci în acel dialect comun (κοινὴ διάλεκτος) pe care-l vorbea lumea civilizată la începutul erei creştine şi în epoca bizantină.

Literatura veche religioasă a Bizanţului se împarte de obicei în trei perioade:

1. Acea premergătoare formaţiei politice bizantine, de la început şi pînă la Soborul din Niceea, adică pînă în anul 325. Este perioada de afirmare a creştinismului; în această epocă se scriu Evangheliile, Faptele apostolilor, Evangheliile apocrife, cîteva scrieri de ritual bisericesc, scrieri apologetice şi polemice.

2. A doua perioadă, perioada de aur a literaturii bisericeşti, a înfloririi ei, începe la formarea Imperiului Bizantin şi se termină la sfîrşitul secolului al V-lea.

Scanned with OKEN Scanner

este epoca formulării doctrinei creştine.

3. Şi a treia epocă, acea de declin, ţine pînă prin secolul al VIII-lea, după unii, şi al IX-lea, după alţii [8].

Centrele mişcării literare creştine devin Constantinopolul, Alexandria, Antiohia. Autorii creştini se ridică contra a tot ce este păgîn, dar în marea lor majoritate ei trec prin şcoala înţelepciunii antice. În lucrările lor teologice, în special în dogmatică, ei utilizează formele vechi ale filozofiei antice, argumentaţia ei, dialectica ei. Cei mai vestiţi propovăduitori bisericeşti cunosc bine mijloacele oratorice ale lui Demosthene şi retorica lui Aristotel. Formele romanului Antichităţii sînt folosite în lucrările hagiografice, iar lirica poeţilor antici serveşte de model poeţilor creştini.

Legătura dintre literatura antică şi cea creştină se vede din tragedia atribuită lui Grigorie Teologul şi intitulată *Hristos care suferă* (Χρ. πάσχων) ea este compusă din citate împrumutate de la Euripide. Romanul grecesc cu conţinut fantastic şi înclinări spre aventură (de exemplu, *Alexandria, Varlaam şi Ioasaf* etc.) influenţează, după cum am spus, literatura hagiografică, adică literatura de biografii a[le] sfinţilor. *Vieţile sfinţilor* sunt făcute după anumite reguli, în ele se repetă anumite motive; aproape totdeauna sfinţii, de mici copii, nu se împacă cu situaţia lor de acasă; ei se ţin izolaţi, nu se joacă cu alţi copii. Fug la mănăstire, unde stareţul la început refuză să-i primească. După ce tînărul este primit în rîndul călugărilor, el este ispitit de diavol, care apare sub înfăţişarea unor diferite animale sau de femeie... *Viaţa sfîntului Avraamie*, scrisă de Efrem Sirul, spre exemplu, are o fabulă cu adevărat romantică. Avraamie încearcă diferite profesii: de militar, călugăr, misionar şi ajunge în cele din urmă episcop. El se retrage apoi în deşert. Fratele lui moare, lăsîndu-i o fiică mică. Avraamie o creşte în deşert; aceasta, devenind majoră, fuge cu un călugar şi se stabileşte în oraşul Efes, unde duce o viaţă uşuratică. După un an, Avraamie vede în vis o porumbiţă înghiţită de către un balaur, dar care peste un an iese nevătămată din gura lui. El a înţeles că este vorba de nepoata lui, Maria. Se duce la oraş şi, după oarecare peripeţii, o găseşte şi o convinge să se întoarcă în deşert. Finalul — Maria, călare pe un cal, iar stareţul Avraamie alături, pe jos, se întorc triumfători la sihăstrie.

Vieţile sfinţilor în literatura bizantină se adună în

Scanned with OKEN Scanner

colecţii numite *patericuri* cu biografiile sfinţilor şi ale oamenilor evlavioşi, cu tendinţe ascetice, în care se intercalează fel de fel de povestiri, convorbiri cu oameni celebri ai bisericii. Cel mai vechi *pateric* în limba greacă este acela a lui Palladie, episcop de Elinopol (360—430). Se numeşte Λειμωνάριον. Al doilea *pateric* grecesc după vechime aparţine lui Ioan Moschos de Sinai (începutul secolului al VII-lea) şi se numeşte Λαυσαϊκον. Aceste colecţii de opere hagiografice au servit ca model pentru alte colecţii, cum a fost *patericul de Egipt, de Sinai, de Schit, patericul alfabetic* sau cum a[u] fost *patericurile, prologurile* şi *mineiele* ruseşti. În literatura veche românească, începînd cu secolul al XVII-lea, se găsesc mai multe traduceri ale *vieţilor de sfinţi*, parte din greceşte şi parte din slavoneşte. Mitropolitul Dosoftei tipăreşte în anii 1682—1686 cele 4 volume ale *Vieţilor sfinţilor*[1]. În Biblioteca Academiei Române se păstrează mai multe manuscrise care conţin *patericuri* de origine grecească traduse în româneşte. Nu cunoaştem originalele lor. Putem afirma numai că unele din manuscrise, judecînd după compoziţia lor (aici găsim, ca şi în *Lavsaiconul* lui Palladie, *Viaţa lui Macarie de Egipt, Macarie de Alexandria* etc.), sunt traduceri după *Lavsaiconul* lui Palladie, sau un derivat al lui, care se tipăreşte chiar la Bucureşti în anul 1760 sub titlul: *Lavsaiconul întru care se cuprinde vieţi pustniceşti de bărbaţi şi muiari*[2]. Desigur că aceste cărţi, ca şi întreaga literatură veche în decursul veacurilor, s-au modificat, amplificîndu-se sau prescurtîndu-se. În limba română se găsesc şi cîteva manuscrise cu traducerea *Patericului* sud-rusesc *de la Pecerska*. În secolul al XVIII-lea se traduce, de asemenea, *Prologul* lui Dimitrie de Rostov. *Vieţi ale sfinţilor* intră şi în *mineie*, cărţi cu slujbele sfinţilor, după zile, în ordinea calendaristică pe anul întreg[3].

Imnografia. Creştinismul a putut să aibă o răspîndire atît de rapidă nu numai prin ideile lui înalte de egalizare între oameni, de simpatie faţă de cei oropsiţi, de sacrificiu pentru un ideal, ci şi prin însufleţirea mare ce cuprinsese societatea de atunci, decepţionată de

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, vol, I, Bucureşti, 1903,p. 240.
[2] *Ibidem*, vol. II, [Bucureşti, 1910], p. 150.
[3] Chesarie de Rîmnic, episcopul, *Mineiele*, (12 vol.), Rîmnic, 1767—1780.

Scanned with OKEN Scanner

idealurile vechi, precum şi prin înalta inspiraţie a celor dintîi propovăduitori ai ideilor creştinismului. Serviciul divin în biserica ortodoxă se făcea cu un fast deosebit. Partea exterioară a ritualului se impunea prin mistica atrăgătoare şi prin strălucirea ei. Locul principal îl ocupă însă poezia adîncă ce pătrude cîntecele bisericeşti, cuvintele armonizate ce vesteau noua învăţătură. Literatura ortodoxă cunoaşte un număr mare de scriitori bisericeşti, care, prin lirica lor pătrunzătoare, prin înalta lor inspiraţie, se apropie de marii poeţi ai omenirii. Majoritatea acestor lirici scriu în limba greacă, iar parte din ei, în siriană.

Numărul scriitorilor creştini ortodocşi este foarte mare. Pe noi însă ne-ar putea interesa numai aceia dintre ei care au fost traduşi în româneşte şi au avut la noi o circulaţie oarecare. Dăm aici cîteva nume:

Clementie Alexandrinul (secolul II-III) de origine grec, poate din Atena, este tipic pentru primele veacuri ale creştinismului. Scriitor cu o cultură antică temeinică, bun cunoscător al filozofiei greceşti, în numeroasele sale opere, din care cele mai de seamă sunt *Trilogia* şi *Pedagogul*, încearcă să împace ştiinţa cu religia. El este şi un apologet înflăcărat al creştinismului. A scris un imn bisericesc de laudă, alcătuit după modelul celor greceşti, în spondee şi dactile, ce se puteau cînta de două coruri (strofă şi antistrofă).

Methodie, episcop de Patara (secolul III—IV), a lăsat un *Cîntec al fecioarelor către Hristos Dumnezeu*, cu însuşiri poetice remarcabile, care aminteşte cîntecele vechi despre înmormîntarea lui Adonis şi ultimul cor din *Antigona*.

Roman, «cîntătorul dulce» [9] din a doua jumătate a secolului al V-lea, este creatorul «condacurilor», a[l] cîntecelor scurte pentru diferite sărbători. Despre el legenda spune: Creatorul condacurilor — minunatul Roman; el a căpătat acest dar de la Maica Domnului, care a venit la el cînd dormea dîndu-i un sul (de pergament), pe care i-a poruncit să-l înghită. El a făcut aşa şi, imediat ce s-a deşteptat din somn, s-a dus la biserică şi a început să cînte *Astăzi fecioara* (cîntec pentru ziua de Crăciun). El a scris vreo 500 de asemenea cîntece care se numesc «condacuri», de la „κοντάκια" sau „κονδάκιο" o bucată de pergament pe care se scriau cîntecele bisericeşti.

Efrem Sirul, celebrul scriitor, bine cunoscut în lite-

Scanned with OKEN Scanner

ratura noastră veche; a trăit în secolul al IV-lea şi a scris în limba siriană. El ne-a lăsat o serie de lucrări cu caracter exegetic şi moral, din care unele s-au pierdut.

Comentariile lui la Sfînta Scriptură sunt scrise în proză; restul operelor sale, chiar cuvîntările, sunt alcătuite în versuri, cele mai multe în 7 silabe. Cîntecele lui sunt imnuri de Crăciun (27), imnuri închinate bisericii (52), în contra ereziilor (56) etc. Poezia lui este însă pătrunsă de pesimism şi aminteşte filozofia stoicilor romani. Ideea morţii domină această poezie: «Trece ziua — scrie el într-un loc — şi pe urmele ei vine alta şi, cînd nici nu te gîndeşti, moartea stă la căpătîiul tău... Unde sunt înţelepţii care au scris cărţi şi prin scrierile lor au umplut universul? Unde sunt aceia, care prin cuvintele şi creaţiunile lor surprindeau lumea, o capturau prin înţelepciunea lor? Unde sunt aceia care se mîndreau cu vestmintele lor scumpe?... Unde sunt aceia ce prin frumuseţea lor provocau mirarea tuturor?... Întreabă pămîntul, şi el îţi va spune... Ei toţi dorm aici în pămînt, toţi s-au transformat în ţărînă şi nu se poate deosebi unde este ţărîna bogatului şi a săracului...»

Operele lui Efrem Sirul se traduc în slavoneşte în primele veacuri după pătruderea lor în mediul slavilor, unele din ele în secolul al X-lea, în epoca ţarului Bulgariei, Simeon. La români aceste opere circulă întîi în slavoneşte şi treptat se traduc, iar cîntecele lui intră în uzul liturgic al bisericii noastre.

[Proza.] Athanasie cel Mare, patriarh de Alexandria, trăieşte în secolul al IV-lea şi duce o viaţă plină de zbucium. Luptător entuziast pentru credinţă, el scrie lucrări «apologetico-dogmatice», ascetice, istorice şi de exegeză. Dintre aceste lucrări se remarcă patru *cuvîntări* în contra ereziei arienilor, o *epistolă* a lui «către episcopii din Libia şi Egipt», tradusă în slavoneşte de către Constantin, episcop al Bulgariei prin secolul al X-lea, şi mai ales *Viaţa sfîntului Antonie*, care a servit ca izvor de inspiraţie unor scriitori (Flaubert). În *Viaţa sfîntului Antonie* cu o mare putere de sugestie se zugrăveşte lupta sfîntului Antonie cu demonii, care-l persecută din tinereţe, transformîndu-se în fiare şi animale domestice.

Unele din operele lui Athanasie intră în *patericuri*. În anul 1783, la Rîmnic, apare în româneşte *Sinopsis*,

Scanned with OKEN Scanner

adecă cuprindere în scurt a cei vechi şi cei noi scripturi, a celui dintre sfinţi, părintelui nostru Athanasie cel Mare[1].

Înainte de apariţia acestei cărţi, la noi se tipăreşte cartea intitulată *Întrebări bogoslovicești şi cu răspunderi adunate din scripturile Marelui Athanasie*, Bucureşti, 1741[2]. Probabil o nouă traducere a acestei lucrări apare la Iaşi în anul 1803[3]. Autenticitatea acestor opere este însă discutabilă.

Ioan Gură de Aur (Hrisostom) (344—407), patriarh al Constantinopolului, este cel mai strălucit scriitor bisericesc şi cea mai populară figură din lumea ortodoxă.

Autorul unei *liturghii* (poate numai atribuită lui) şi al unui număr însemnat de *epistole* (240), Ioan Hrisostom este unul din cei mai mari oratori bisericeşti. În acest scriitor se găseşte o fericită îmbinare: erudiţia largă, cugetarea adîncă, stilul exuberant şi forma aleasă. Întreaga lui operă este pătrunsă de un sentiment adînc de iubire faţă de oameni, îndeosebi faţă de cei păcătoşi şi faţă de sărăcimea de care era invadată capitala Imperiului Bizantin. În opera lui se pun probleme de ordin social, despre robi şi oameni liberi, despre bogaţi şi săraci. El a rostit cuvintele: «Dumnezeu mai repede-i va auzi pe săraci decît pe cei drepţi». «Eu nu voi înceta — spune el în altă parte — de a repeta: daţi săracilor şi voi fi întotdeauna acuzatorul acelora care nu dau.»[4]

În acelaşi timp, în lucrările lui Ioan Gură de Aur găsim o notă de adînc optimism, de iubire faţă de viaţă, faţă de natură. El idealizează viaţa călugărească pentru motivul că ea este departe de frămîntările zilnice şi mai aproape de natură.

Nu se poate şti numărul exact al operelor lui Ioan Hrisostom; se crede însă că ele trec de o mie. Cea mai mare parte din ele o formează *omiliile* lui, explicaţiile la Sfînta Scriptură, cuvîntările şi predicile, pe care el nu le scria personal, ci le rostea în faţa tahigrafilor, care le scriau. În afară de un mare număr de opere oratorice care îi aparţin, «sub numele lui mai există

---

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, vol. II, p. 279.
[2] *Ibidem*, p. 54.
[3] *Ibidem*, p. 444.
[4] D. Rojdestvenski, *Элемент современности в словах и беседах Василия Великого, Григория Богослова и Иоана Златоустого*, Moscova, p. 31—32.

încă peste 500 de cuvîntări şi omilii neautentice»[1].

Opera lui Ioan Gură de Aur pătrunde la slavii de sud încă din timpul ţarului Simeon al Bulgariei, care alcătuieşte din cuvîntările lui Ioan un «sbornic», adică o colecţie numită *Zlatostrui*. De asemenea, unul din cele mai vechi manuscrise slave din secolul al XI-lea, şi anume *Codicele de Suprasl (Codex Suprasliensis)*, conţine şi el 20 de cuvîntări ale lui Ioan Gură de Aur în mineiul pe luna martie. Menţionăm că profesorul Ilie Bărbulescu crede că manuscrisul acesta ar fi fost scris în cuprinsul Daciei Traiane[2].

Operele lui Ioan Gură de Aur, în special predicile, învăţăturile şi cuvîntările sale, pătrund şi în literatura slavă dezvoltată în Ţările Româneşti.

În numeroasele manuscripte care s-au păstrat în ţările noastre, se găseşte un mare număr de scrieri ale lui Ioan Gură de Aur[3]. Mitropolitul Moldovei, Dosoftei traduce din limba greacă în slavoneşte 35 de cuvîntări din Hrisostom[4], traduceri pe care le trimite la Moscova. Din opera lui Ioan Hrisostom se traduce în româneşte, probabil, în secolul al XVI-lea. În orice caz, un *Cuvînt la Dumineca Paştilor*, atribuit lui Hrisostom, se găseşte în *Codex Sturdzanus* şi în *Codicele Todorescu*. Scrieri din Hrisostom se găsesc în compoziţia mai multor manuscripte din secolul al XVII-lea şi din veacul următor.

În anul 1691, «în vestitul oraş al măriei sale, în Bucureşti», au ieşit la iveală *Mărgăritarele lui Zlatoust*, traducere din greceşte făcută de către fraţii Şerban şi Radu Greceanu, cunoscuţii cărturari munteni[5]. Această carte reapare la Bucureşti în anul 1746[6].

Alături de Ioan Hrisostom se pun de obicei scriitorii bisericeşti sfinţii ierarhi Vasilie cel Mare şi Grigorie Teologul.

Cel dintîi, pe lîngă scrieri cu un conţinut moral, dogmatic şi practic, a lăsat şi o compoziţie asupra celor

---

[1] Pr. Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creştine*, partea a II-a, Iaşi, 1935, p. 125.

[2] Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, 1928, p. 5—9.

[3] A. I. Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St.Petersburg, 1905, p. 199, 206, 297, 460, 461, 465, 716, 738, 751, 768, 731, 748, 781, 812, 844 etc.

[4] Şt. Ciobanu, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei* (traducere din ruseşte de Şt. Berechet), Iaşi, 1918, p.177.

[5] I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, vol. I, p. 315.

[6] *Ibidem*, vol. II, p. 93.

Scanned with OKEN Scanner

«şase zile ale Facerii» *(Hexaemeronul)*. În această operă, compusă din nouă cuvîntări, autorul, avînd ca scop preamărirea Creatorului, îşi arată toată erudiţia, toate cunoştinţele din ştiinţele de atunci asupra universului, tot materialul ştiinţific lăsat Bizanţului de Antichitatea clasică. Comentînd textul biblic cu privire la crearea lumii («La început a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul»), Vasilie cel Mare îşi expune şi părerile sale asupra naturii, păreri care sunt la nivelul ştiinţei contemporane.

Grigorie Teologul a lăsat şi el 20 de predici. În opera acestor doi scriitori, a lui Vasilie cel Mare şi Grigorie Teologul, se simte sufletul filozofiei lui Platon. Lucrările lor se semnalează în literatura românească din secolele XVIII—XIX[1].

Ioan Scărariul, zis Sinaitul (secolul al VI-lea), în opera sa principală Κλίμαξ (Scara), compusă din 30 de cuvîntări, arată 30 de trepte pe care le poate atinge omul în perfecţionarea lui sufletească şi morală. Prin autoanaliză sufletească, prin înfrînarea poftelor, prin lupta cu patimile, cu ajutorul voinţei, omul se poate ridica la cele mai înalte virtuţi morale. Această carte a fost destinată în special călugărilor şi face parte din numeroasele opere cu caracter ascetic care circulau în lumea veche în genere şi în special în cea ortodoxă.

Scara lui Ioan Scărariul este bine cunoscută în literatura veche românească sub numele de *Leastviţa*. O traducere din slavoneşte a acestei opere a fost găsită într-un manuscris din prima jumătate a secolului al XVII-lea; ea a fost atribuită lui Varlaam, mitropolitul Moldovei[2]. O altă traducere a acestei scrieri, tot din slavoneşte, o face harnicul cărturar Vartolomei Măzăreanu, stareţ al mănăstirii Putna (secolul al XVIII-lea)[3].

Ioan Damaschin, fost ministru al califului de Damasc, scriitor din secolul al VIII-lea, bun cunoscător al filozofiei şi literaturii antice şi al lui Aristotel îndeosebi, este cel dintîi sistematizator serios al dogmelor creştine. Opera lui dogmatică principală este *Izvorul cunoştinţelor,* compusă din 3 părţi: 1. Filozofia sau dialectica,

---

[1] Pr. Cicerone Iordăchescu, *op. cit.*, p. 151—165.
[2] Gh. Ghibănescu, în *Arhiva*, XXV, Iaşi, 1914.
[3] Biblioteca Acad. Rom., ms. nr. 2959 şi mssele lui Vartolomei Măzăreanu.

Scanned with OKEN Scanner

2. Cartea ereziilor şi 3. Expunerea dogmelor credinţei creştine.

Ioan Damaschin este şi unul din marii poeţi ai bisericii creştine. El scrie o mulţime de canoane, tropare şi alte cîntece religioase. Ca să pună ordine în cîntările bisericeşti, Ioan Damaschin alcătuieşte *Octoihul*, aşezînd cîntecele pe 8 glasuri. Sunt celebre cîntecele sale de înmormîntare, pline de un adînc sentiment poetic şi de revoltă în contra morţii.

Octoihul lui, amplificat şi perfecţionat de oamenii bisericii, a fost tradus în româneşte şi s-a tipărit de mai multe ori alături de celelalte cărţi de ritual. *Cîntecele* lui de înmormîntare se traduc şi ele o dată cu introducerea limbii româneşti în serviciul divin. Opera dogmatică a lui Damaschin, care circula în vechime sub diferite titluri, se tipăreşte la Iaşi în anul 1715, în greceşte: Εκδοσις τῆς ορθόδοξου πίστεως...[1]. În anul 1763, la Blaj, românii uniţi tipăresc în latineşte *Opera philosophica et theologica* de Damaschin. Tot la Iaşi, în anul 1806, iese de sub tipar *Dogmatica* lui, tradusă în româneşte sub titlul *Descoperire...: a pravoslavnicii credinţe*. Traducătorii sunt doi călugări, Gherontie şi Grigorie (ulterior Grigorie al IV-lea, mitropolitul Ungrovlahiei). Probabil că au existat traduceri româneşti făcute mai înainte.

Andrei de Cezareea din Capadocia (secolul al VI-lea) este cunoscut prin *Interpretarea Apocalipsului*. Opera lui, într-o redacţie ceva mai scurtă, apare la slavii de răsărit prin secolele al XIII-lea şi al XIV-lea. Pe la începutul secolului al XVII-lea, opera lui Andrei de Cezareea se traduce din greceşte, în limba ruteană (ucraineană) şi se tipăreşte, iar din această limbă ea se traduce în româneşte. Cunoaştem două manuscrise ale acestei traduceri (Biblioteca Academiei Române, nr. 3721 din 1704 şi nr. 3520 din următorul an).

La aceşti scriitori bisericeşti, care au pătruns şi în literatura noastră veche, îl mai adăugăm şi pe Teofilact al Bulgariei. Grec de origine, cu o cultură teologică şi laică remarcabilă, Teofilact păstoreşte asupra bulgarilor prin secolul XI—XII. Din numeroasele lui lucrări se remarcă comentariul lui la Evanghelie (Tîlcul evangheliei), care, tradus în limba slavă, era foarte popular

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, vol. I, p. 501.

Scanned with OKEN Scanner

la noi în epoca slavonismului[1]. Manuscrisele slave din Țările Românești cu numele lui Teofilact datează din secolele XV—XVII. Erau foarte răspîndite *Precuvîntările* lui Teofilact la Evanghelii, care se găsesc traduse în românește prin secolul al XVII-lea (Biblioteca Academiei Române, nr. 1327). În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, episcopul de Rîmnic, Damaschin, traduce din slavonește întreaga operă a lui Teofilact, care circula în multe manuscrise (Biblioteca Academiei Române, nr. 2592, 2759, 3314 și altele), iar în anul 1805 ea se tipărește la Iași de către mitropolitul Veniamin Costache[2], sub numele călugărilor munteni Gherontie și Grigorie, amintiți mai sus. Este evident că acești călugări munteni și-au însușit traducerea lui Damaschin episcopul.

Este aproape cu neputință de a-i trece în revistă pe toți scriitorii bisericești din epoca bizantină. În afară de cei cîțiva scriitori pe care i-am enumerat mai sus, în literatura noastră veche au pătruns și alții. Și influența acestor scriitori a fost covîrșitoare asupra concepției religioase a creștinilor din Răsărit, și, desigur, și asupra românilor. Această literatură formează idealul creștinesc al poporului, iubirea față de oameni, jertfa de sine pentru binele obștesc, tendința spre perfecționare morală și sufletească, neglijarea, înăbușirea a tot ce este pămîntesc pentru un ideal mai înalt.

Literatura apocrifă. Literatura religioasă formează fondul învățăturilor creștinești. Ea se răspîndește cu binecuvîntarea bisericii oficiale; este literatura recunoscută de către autoritățile bisericești. Paralel cu ea a existat o întreagă literatură așa-zisă «apocrifă», cărți interzise de biserică, dar care totuși erau cetite de către cărturari. Vom vorbi, mai departe, despre conținutul acestei literaturi, despre influența ei asupra vieții spirituale a poporului nostru. Aici menționăm numai că această literatură se naște și se dezvoltă în aceeași epocă bizantină (și înainte), o dată cu cărțile sfinte. În primele veacuri ale creștinismului, cuvîntul ἀπόκρυφος însemna «ascuns», «tăinuit»; cărți apocrife însemnau cărți cu conținut adînc, misterios, cu adevăruri pro-

---

[1] A. I. Iațimirski, *Слав. и русс. рукоп. румынских библ.*, St. Petersburg, 1905, p. 28—29, 103—104.

[2] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, p. 466.

Scanned with OKEN Scanner

funde, neînțelese de toți. În acest sens se numea «carte apocrifă» și Apocalipsul.

Dar, o dată cu stabilirea dogmelor și cu apariția ereziilor, cărțile apocrife sunt luate drept cărți primejdioase credinței, de care se folosesc ereticii, spre deosebire de cărțile canonice aprobate de către biserică (κανονικά βίβλια). Cărțile apocrife adeseori se atribuie scriitorilor bisericești, sfinților părinți; de aici ele se numesc și ψευδεπίγραφα, adică scrise fals. Urmele pe care le-au lăsat apocrifele în literatura veche, în folclor și în artă sunt foarte mari.

Apocrifele se strecoară adeseori chiar în cărțile liturgice, cum este, de exemplu, *Trebnicul* lui Petru Movilă, tradus și în românește de către Vartolomei Măzăreanu ([ms.] nr. 2986 [B.A.R.]) și în care găsim, după cum semnalează istoricii literaturii ruseşti (Vladimir Peretz), și o rugăciune pentru «femeia care naște». În multe cărți de rugăciune se găsesc și niște *rugăciuni* și *canoane* ale lui popa Eremie și popa Bogomil, personaje (poate o persoană cunoscută sub aceste două nume) care au formulat învățăturile ereziei bogomilice în Bulgaria.

Apocrifele au o influență mare și asupra iconografiei. De exemplu: Buna-Vestire a Maicii Domnului, după Evanghelie, se face în casă, unde Maica Domnului este surprinsă de către arhanghel cetind o carte. În unele icoane acest episod se înfățișează la o fîntînă, unde vine arhanghelul sub chipul unui tînăr frumos, episod zugrăvit după *Protoevanghelia lui Iacov*, operă apocrifă. La fuga sfintei familii în Egipt se zugrăvește sfînta familie și idolii care cad jos, în fața lor etc.

Originea apocrifelor se găsește în Orient, și anume în Asia Mică, Egipt și Grecia. În legătură cu evenimentele și personajele descrise în Vechiul și Noul Testament, circulau o sumedenie de versiuni orale, povestiri și legende, care adeseaori erau în contrazicere cu Scriptura. Cu alte cuvinte, apocrifele fac parte din epopeea vechiului creștinism. În secolele al II-lea și al III-lea d. Hr. apar și versiuni scrise: cîteva Evanghelii (vreo 13) sau pseudoevanghelii, epistole false ale apostolilor, povestiri despre Maica Domnului, precum și legende despre unii sfinți (sfîntul Gheorghe, sfîntul Teodor Tiron). Pe de altă parte, în compoziția Bibliei sunt și cărți care au fost contestate *(Istoria lui Tobie, Ezdra, Iudit)*. Narațiunile Orientului se împletesc cu povestirile despre

Scanned with OKEN Scanner

personajele biblice, despre Adam şi Eva, Moise, Solomon, David etc. Conţinutul acestor apocrife era din cel mai fantastic. Apocrifele se răspîndesc în literatura greacă, de unde trec în Apus.

Biserica grecească duce luptă cu literatura religioasă care nu era în acord cu dogma creştinismului. Se fac încercări de a stabili care din cărţile sfinte sunt bune şi care sunt primejdioase. Soborul ecumenic din Laodiceea, secolul al IV-lea, vorbeşte despre cărţi interzise. În secolele VIII—X, în literatura bizantină circulau liste cu cărţi interzise sau cu cărţi false şi adevărate. Patriarhul Constantinopolului, Nichifor (secolul VIII—IX), dă un registru de cărţi sfinte în lucrarea sa *Stihometria librorum sanctorum.*

Asemenea registre de cărţi apocrife se găsesc şi în literaturile popoarelor slave ortodoxe, cele mai vechi datînd de prin secolul al XI-lea *(Izbornik Svjatoslava).* Cel mai complet index datează din secolul al XIV-lea şi se găseşte într-un *Nomocanon.* În unele din aceste registre intră şi cărţi profane, ca *Gromovnicul, Lunicul.* Un asemenea registru de cărţi, adevărate şi false, tradus din slavoneşte în secolul al XVII-lea, se găseşte şi în limba românească, după cum am menţionat mai înainte.

Istoriografia. Bizanţul continuă tradiţia frumoasă a literaturii istorice, inaugurată cu atîta succes de istoricii Antichităţii. În acest domeniu se distinge un şir lung de personalităţi, de istorici şi cronicari, care ne lasă date cu privire la evenimentele de atunci, de valoare istorică şi etnografică. În dezvoltarea istoriografiei bizantine se remarcă cîteva perioade. Un istoric tipic pentru secolul VI—VII este Teofilact Simocatta. Constantin Porfirogenetul este un animator în domeniul istoriografiei. Sub el se încearcă a se face un bilanţ al trecutului, de a se trece în revistă evenimentele din istoria Bizanţului. El îi încurajează pe cronicari, susţine opera lor şi scrie şi personal, după cum scriu şi alţi cronicari de viţă domnească.

Dar, în afară de aceste cronici, care au un caracter mai mult ştiinţific şi care ţin de tradiţia clasică, există şi cronici populare: sunt cronicile universale, care se încep cu facerea lumii, scriu ceva din istoria biblică, vorbesc de Antichitate, ajung la Bizanţ şi termină de obicei cu timpurile în care sunt scrise. Cronicarii se opresc asupra oamenilor celebri, asupra întîmplărilor

Scanned with OKEN Scanner

miraculoase, evenimentelor cosmice (eclipse de soare, de lună, cutremure).

Pe noi ne interesează mai mult aceste cronici, căci ele au pătruns și în literatura noastră. Așa este cronica universală a lui Ioan Malalas din Antiohia (secolul VI—VII), pe care el o numește Χρονογραφία, o istorie populară, pătrunsă de ideea religioasă, care se începe cu facerea lumii și se termină cu anul 563 d. Hr.

O altă cronică, bine cunoscută în lumea ortodoxă, era aceea a lui Gheorghe Amartolos, scriitor din secolul al IX-lea, care în 4 cărți descrie istoria universală, începînd-o de la Adam și pînă la anul 842.

Al treilea cronicar bizantin, din epoca declinului culturii bizantine, este Constantin Manasses (secolul al XII-lea), care scrie în versuri cronica sa Σύνοψις Ιστορική. Și el începe cronica de la Adam și o continuă pînă la anul 1081. Toate aceste trei cronici au avut o mare răspîndire la slavi; din aceste cronici, cea mai apreciată era opera lui Constantin Manasses și nu atît pentru însușirile ei științifice, cît pentru calitățile ei literare. În cronica lui Malalas, în redacțiile slavonești, ca și în cele grecești, intră *Alexandria*, iar în cronica lui Manasses *Istoria Troiei*. Cronicile lui Ioan Malalas, Gheorghe Amartolos și Constantin Manasses au fost cunoscute cărturarilor noștri vechi. Alcătuitorii cronicilor slavonești cu privire la țările noastre, *Cronicile lui Macarie, Eftimie* și *Azarie, Cronica de la Putna* și *Bistrița*, fără îndoială au suferit influența acestor cronici prin slavi sau prin prelucrări grecești mai noi, cum a fost aceea a lui Dorothei de Monembazia și a lui Cigala [10]. Profesorul I. Bogdan a dovedit că cronicarii noștri, Macarie și Azarie, împrumută din Manasses pasaje întregi. Pe același Manasses se întemeiază și cronica lui Mihail Moxa, din anul 1620, intitulată *De începutul lumieei dentîiu* [11].

În rînd cu apocrifele se pune și literatura imaginară, fel de fel de povestiri sau romane, care își capătă forma lor definitivă în literatura bizantină. Originea acestor povestiri și romane se găsește în narațiunile Orientului, în tradiția clasică și în idealurile creștine. Povestirile Orientului, cu dialogurile lor, cu alegoriile și pildele lor, cu interpolări de nuvele, se amestecă cu tradițiile antice grecești, cu idealurile ascetice ale creștinismului, cu elemente fantastice din literatura populară și cu motive din apocrife. Din aceste povestiri face

Scanned with OKEN Scanner

parte romanul *Alexandria*, una din cele mai populare cărți din lume, redactată în epoca alexandrină și amplificată cu motive noi în diferite epoci[1]. Această operă circulă în patru redacții la popoarle slave, de unde pătrunde și în literatura noastră veche.

Alături de *Alexandria* stă *Istoria Troiei (Troada)*, operă care circulă paralel cu epopeea lui Homer și care intră, după cum am mai spus, în compoziția unor cronici bizantine, cum este aceea a lui Manasses, prelucrată în românește împreună cu cronica acestuia din urmă de către cronicarul muntean Mihail Moxa (Moxalie).

Tot din această categorie de cărți fac parte *Viața și pildele lui Esop*, un roman popular de o mare răspîndire, *Preaînțăleptul Archirie și Anadan*, un alt roman. Prin literatura bizantină au trecut romanele venite din Asia și adaptate la concepția creștină, cum este romanul de origine indiană, care se poate ceti și astăzi cu interes, *Varlaam și Ioasaf*, tradus în limba românească din slavonește de către Udriște Năsturel. Fondul povestirii îl formează viața lui Budha, elementul creștinesc este însă atît de puternic în acest roman, încît opera aceasta se atribuie lui Ioan Damaschin (secolul al VIII-lea), deși unii din bizantinologi (Krumbacher) cred că opera își capătă forma în care a fost transmisă lumii creștine cu un veac mai înainte de Ioan Damaschin, și anume prin secolul al VII-lea [12].

De aceeași origine indiană este și romanul *Sindipa*, adaptat la spiritul nou în Bizanț, prin secolul al XI-lea, de unde se răspîndește la popoarele slave ortodoxe, în Apus și la noi.

Tot în epoca bizantină apar cărți astrologice și de științe naturale. Din[tre] aceste cărți fac parte *Gromovnicul*, tradus și tipărit în românește în anul 1795 a doua oară[2], și *Fiziologul*, o carte cu știri despre animale și păsări, cu explicația simbolicii lor și cu o lungă istorie în literaturile apusene, operă care a avut o mare trecere și în literatura noastră veche. Antologia Μέλιζζα, (Albina), o culegere de citate și povestiri morale, de povețe din diferiți scriitori bisericești și laici, creștini și păgîni, [a fost] alcătuită prin secolul al VII-lea și prelucrată mai tîrziu. În românește se tipărește în anul 1700, la Snagov [13], după un text grecesc prelucrat după o re-

[1] N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922.

[2] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, p. 107.

Scanned with OKEN Scanner

dacţie italiană, sub numele de *Floarea darurilor (Albinuşa)*[1].

LITERATURA SLAVĂ LA ROMÂNI

În capitolele precedente am relevat faptul că românii prin forţa împrejurărilor au ieşit la luminişul unei vieţi culturale proprii relativ tîrziu; cu alte cuvinte, literatura noastră nu are vechimea literaturilor apusene şi nici pe acea a popoarelor din Orientul Europei. Poporul românesc a avut într-o oarecare măsură soarta popoarelor catolice neromane (ungurii, polonii, germani, cehoslovacii), care prin aplicarea teoriilor «limbilor sfinte» au fost oprite multă vreme de a se manifesta în literatură. Românii au fost nevoiţi să-şi înceapă scrisul lor în limba slavonă, limba vecinilor lor ortodocşi, şi întreaga cultură spirituală a românilor este îmbrăcată la început în haină slavonească, deşi, ca spirit şi ca tendinţe, această literatură este, după cum am văzut, bizantină. Pe deasupra solului nostru naţional se suprapune un strat de cultură străină, care înăbuşă pentru mult timp orice manifestare culturală proprie şi care lasă urme adînci în sufletul poporului nostru. Această cultură acoperă fondul nostru naţional, îl ţine încătuşat timp de cîteva veacuri. Se înţelege că poporul îşi cînta cîntecele lui în limba pe care o vorbea, se ruga lui Dumnezeu şi se judeca în aceeaşi limbă, fiindcă el nu cunoştea limba care se strecurase în biserică şi în cancelariile domneşti.

Întreaga epocă slavonă formează cea mai dramatică pagină din istoria poporului nostru. Faptul acesta însă este o realitate istorică ce nu poate fi neglijată. Unii din istoriciii literaturii noastre dau prea puţină importanţă acestui capitol din literatura românească. După părerea noastră, această literatură nu poate fi nesocotită pentru motivul că ea s-a dezvoltat pe terenul românesc, a fost scrisă de români sau de slavi aclimatizaţi la noi, şi a fost destinată românilor. Desigur că această literatură nu îndeplineşte o funcţie de literatură, nu are aproape nici un rol social şi intelectual [14]. Urmele ei însă se pot găsi nu numai în limba poporului, ci şi în literatura lui orală. Unele din motivele poeziei noastre populare, în special [ale] celei religioase, au tre-

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, vol. I. p. 393.

Scanned with OKEN Scanner

Ștefan Ciobanu

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

Hyperion

Scanned with OKEN Scanner

Mihai Eminescu

Publicistică

Scanned with OKEN Scanner

„Eminescu stăpînea cu desăvîrşire cunoştinţa trecutului românesc şi era perfect iniţiat în istoria universală; nimeni din generaţia lui n-a avut în acest grad instinctul adevăratului înţeles al istoriei, la nimeni el nu s-a prefăcut ca la dînsul într-un element permanent şi determinant al întregii lui judecăţi. E uimit cineva astăzi, după adăugirea unui imens material de informaţie şi atîtor sforţări ale criticii, cînd constată cît ştia, cît înţelegea acest om, şi gînditorul politic trebuie să admire ce mare era puterea lui de a integra faptele mărunte şi trecătoare ale vieţii publice contemporane în maiestuoasa curgere a dezvoltărilor istorice. Nu e de mirare că un asemenea limbagiu care ar fi onorat orice ţară de veche cultură n-a fost priceput de contemporani cu o pregătire aşa de slabă, a căror minte nu se putea ridica la recunoaşterea aceloraşi adevăruri eterne".

(N. Iorga, 1934)

Scanned with OKEN Scanner

Mihai Eminescu

Publicistică

Referiri istorice și istoriografice

Textul este reprodus după Eminescu: Sens, timp şi devenire istorică. Iaşi, Universitatea „Al. Cuza", 1988, volum îngrijit de Gh. Buzatu, Ştefan Lemny şi I. Saizu.

Chișinău
Cartea moldovenească
1990

Scanned with OKEN Scanner

BBC 84 Mol1—4
E 50

Responsabil de ediție
L. Bucătaru

Eminescu Mihai
E 50 Publicistică. Referiri istorice și istoriografice/Prezent. graf. de S. Maiorov.— Chișinău, Cartea moldovenească, 1990.— 576 p.

ISBN 5—362—00624—4

Volumul include articole de publicistică ale lui Mihai Eminescu în care sînt abordate multiple probleme de istorie socială, de doctrină politică, de politică externă, de pretins patriotism etc.

$E\frac{4702420204—111}{M751(10)—90}$ 12—90 (supl.)

ISBN 5—362—00624—4

BBC 84 Mol 1—4

© Prezentare grafică editura „Cartea moldovenească", 1990

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI*

Scrierile lui Mihai Eminescu n-au fost nicicînd un teritoriu rezervat doar istoriei literare. Filosofi, sociologi, economiști, istorici (nu în ultimul rînd) ș.a. au descoperit în ele un prețios izvor de gîndire, ceea ce a făcut ca, odată cu eforturile de editare a operei integrale, să apară și unele antologii tematice (*Despre cultură și artă*, ed. D. Irimia, Iași, 1970; *Scrieri pedagogice*, ed. M. Bordeianu și P. Vladcovschi, Iași, 1977; *Economia națională*, ed. Vasile C. Nechita, Iași, 1983), sugestive pentru varietatea preocupărilor marelui poet.

În suita acestor preocupări, istoria a avut un loc de seamă, justificînd cu atît mai mult o ediție de profil. Se cuvine să mărturisim că ideea unei asemenea ediții o datorăm istoricului Al. Zub și că ea s-a concretizat într-o primă formă, fără a căpăta finalizare editorială.

Între timp, proiectul inițial a putut să beneficieze de noile realizări privind editarea operei eminesciene, dar și de regîndirea mai judicioasă a criteriilor ce au stat la baza alcătuirii ediției noastre.

Ca orice ediție tematică, lucrarea n-a fost ferită, desigur, de multiple dileme, impuse de însăși dificultatea de a detașa aspectele de interes istoriografic dintr-o operă vastă, exprimată prin variate genuri literare și prin alte mărturii ale creației și gîndirii eminesciene, risipite în manuscrise, corespondență etc. Cum să reții implicațiile istoriografice ale unei asemenea opere, fără riscul de a știrbi frumusețea întregului?

Căutînd o rezolvare convenabilă, ne-am orientat în primul rînd atenția asupra publicisticii întrucît prezintă avantajul indiscutabil — după opinia noastră — de a ne propune discursul cel mai apropiat de enunțul istoriografic, în alt fel decît genurile literare, marcate, nu mai puțin, de conștiința istoricității.

Publicistica se înfățișează ca un teritoriu vast al creației eminesciene în care selecția textelor de interes precumpănitor istoriografic nu e lesne de făcut, deși am pornit de la ideea necesității de a publica integral textele alese, îndeosebi a acelora concentrate pe teme și probleme ale trecutului.

În alte cazuri însă, istoria s-a dovedit argument în dezbaterea de către poet a celor mai variate probleme ce animau conștiințele vremii sale. Acolo unde apelul la trecut ni s-a părut mai bine schițat, am socotit necesară publicarea integrală a articolelor pentru a nu știrbi imaginea felului în care istoria s-a instalat în discursul polemic al gazetarului. Acolo unde însă reflecțiile sau considerațiile istoriografice nu au fost condiționate prea strîns de restul articolului, am reținut doar fragmentele în cauză, renunțînd la aspecte de polemică politică. Croșetele indică în acest caz eliminările operate, fiind convinși că nu păgubesc înțelegerea componentei istoriografice a publicisticii eminesciene. Am procedat identic și în cazul în care am renunțat la citatele prea lungi întrebuințate de poet în unele articole și care nu se raportează direct la anume realități istorice românești și universale. Așadar,

* Se are în vedere ed. Eminescu. Sens, timp și devenire istorică. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988.

selecţia noastră a fost determinată de considerente exclusiv tematice, dorind a impune mai limpede viziunea poetului despre durata naţională şi universală, despre sens, timp şi devenire istorică.

Precizăm că am avut în vedere consideraţiile de natură istorică ale gazetarului şi nu acelea despre stările de lucruri din vremea sa, susceptibile să-l definească drept un admirabil analist al epocii, texte care ar putea forma, în fapt, un alt volum cu profil antologic. Prin urmare, am inclus în volum doar cronicile politice în care discutarea problemelor curente se plasa într-un cadru de temporalitate istorică, punînd adesea trecutul în relaţie cu prezentul şi viitorul.

Textele reţinute au fost dispuse în ordinea cronologică a publicării lor. Am optat pentru acest criteriu iar nu pentru unul tematic pentru a oferi o imagine a *evoluţiei* gîndiri istorice a lui Eminescu. În cuprinsul ei, cele mai bogate şi mai variate referiri istorice şi istoriografice coincid cu anii de intensă activitate publicistică la redacţia ziarului *Timpul,* îndeosebi în răstimpul 1877—1883.

. . . . . .

În privinţa principiilor de editare, am ţinut seama de necesitatea respectării întocmai a formelor de limbă, acceptînd doar în unele cazuri modernizarea ortografiei. Inevitabil, a trebuit să respectăm criteriile folosite în ediţiile din care am preluat textele pentru prezenta antologie, criterii ce diferă de la o ediţie la alta. Cum marea majoritate a articolelor provin din ediţia fondată de Perpessicius, am adoptat unele din criteriile acesteia şi pentru textele preluate din alte ediţii şi indicate ca atare în nota bibliografică.

Dar, cu toate acestea, n-am putut şi nu ne-am propus să uniformizăm transcrierea textelor. Tributari ediţiilor consultate, am constatat cu regret deosebirile de principii ce există între ele şi care îşi reclamă cu acuitate rezolvarea din partea specialiştilor.

Titlurile pe care Eminescu le-a dat articolelor sale au fost respectate. În cazul articolelor fără titlu, am marcat, în paranteze drepte, titlurile propuse anterior de alţi editori, sau de noi înşine, atunci cînd acestea nu ni s-au părut în concordanţă cu conţinutul. În cele mai multe situaţii (ca în cazul ediţiei Perpessicius), am folosit chiar sintagme exrase din articolele poetului, reţinute între ghilimele şi în paranteze drepte.

Intervenţiile minime în textul eminescian apar între paranteze drepte, iar notele noastre sînt detaşate de ale poetului prin asterisc. De asemenea, am procedat la uniformizarea grafică, indicînd prin cursive titlurile de ziare şi reviste.

Textele au fost numerotate pentru a înlesni regăsirea lor în ediţiile indicate în nota bibliografică finală.

În încheierea acestor consideraţii preliminare asupra primei antologii eminesciene pe teme de istorie naţională şi universală, fie-ne îngăduit să sperăm că eforturile noastre vor afla toată înţelegerea cititorului, oferindu-i un instrument de lucru pentru regîndirea sensului istoriografic al operei eminesciene.